IACOBI RAEVARDI BRVGENSIS I.C. PROTRIBVNALIVM LIBER SINGVLARIS.

BRVGIS FLAND.
Ex officina Hvberti
Goltzii. M. D. LXV.

PHILIPPI Hiſpaniarum Regis Catholici priuata lege ſancitum eſt, ne quis typographus imprimere, neu quis Bibliopola diuendere hunc *Iacobi Ræuardi Brugenſis I. C. Protribunalium lib. ſingular.* audeat ante ſexennium, abſque Huberti Goltzij conſenſu. Qui ſecus faxit, multa illi eſto confiſcationis librorum & in ſingulos libros duorum Carolinorum. Dat. Bruxellæ v. Idus Septemb. Anno à Chriſto nato M. D. LXIIII.

Meſdach.

AMPLISSIMO INTEGERRIMOQVE VIGLIO ZVICHEMO, ORDINIS AVREI VELLERIS CANCELLARIO, CONSILIIQVE SECRETI PRAESIDI Iacobus Ræuardus S. D.

QVAE doctiſſimus mihique amiciſſimus Cripius tuus, clariſſime præſes, de tuo erga viros eruditos animo nuper hîc Brugis locutus eſt, ea gratiſſima fuerunt nobis, & omnibus litteratis hominibus probatiſſima. Et cùm ab ætatis initio memoria teneamus, te ſemper omnium doctrinarum ſtudioſiſſimũ fuiſſe, omniaq; quæ à ſapientiſſimis ad ſecuritatem reipublicæ tradita ſunt, ſummo ſtudio curaque didiciſſe: certè quin facta ex ea re ſingularis hominum eruditorum commendationis tuæ legitima quædam acceſsio fuerit, nequaquam dubitauimus. Atq; huius quidem tuæ virtutis cogitatio quę mihi nunquam excidere poteſt, (penitus enim inſedit) ad ſpecimen aliquod ſingularis indu-

ſtriæ exhibendum honori tuo genium meum vehementer ſolicitat. Et idcirco ad illam priuatorum iudiciorum rationem deſcribendam ingenij vires accommodans, qua Romanos priſcis temporibus vſos fuiſſe antiquiores litteræ demonſtrant, eam de manu, vt aiunt, in manum tuam ſub Protribunalium titulo tradere, ac per te alijs communicare, deliberatũ cum animo meo & planè ſtatutum habui. Quamobrem vt hunc libellum omni comitate tua complectaris clariſſime Vigli, & ſimul exploratum habeas, me, ſi quid intelligerem aut ad voluntatem, aut ad amplitudinem tuam pertinere, mea ſponte id eſſe facturum, te vehementer etiam atque etiam rogo. Vale. Brugis Flandrorum IIII. Kal. Sept.

M. D. LXIIII.

ELENCHVS
CAPITVM.

Qui dicantur dies ſeßionum. Cap. I.
De veteri nominum edendorum citandorúmque ratione. Cap. II.
Quæ fuerit reorum euocandorum bonorúmque proſcribendorum apud Romanos obſeruata ratio. Cap. III.
De edendo. Cap. IIII.
Quæ fuerit interrogationis in iure formula & ratio vera. Cap. V.
De cognitione prætoria. Cap. VI.
Qua ratione de plano ius dixerit prætor. Cap. VII.
Quid ſit apud Vlpianum, per libellum expedire: quid item in prudentum reſponſis per decretum intelligi debeat. Cap. VIII.
Quomodo conſilium exerceri, & in iure dici vadimonium ſoleat, & qui dicantur dies comperendini. Cap. IX.
Quæ vetus fuerit ſacramento contendendi ratio. Cap. X.
Quomodo & quando iudex dari a prætore ſoleat: deque litis conteſtatione quædam non vulgaria. Cap. XI.
Quomodo præbuerit conſilium prætor. Cap. XII.
Vlpiani reſponſum & quædam Alexandri conſtitutio emendantur. Cap. XIII.
De conuentu prouinciali. Cap. XIIII.
Emendatur Vlpiani reſpōſum quoddam. Cap. XV.
De conuentu ciuium Romanorum. Cap. XVI.

Edi & poſtulari quomodo ſoleat iudicium centumuirale. Cap. XVII.
Qui dicantur decemuiri Stlitibus iudicandis. Cap. XVIII.
Quo ſenſu ſcripſerit Pomponius, decemuiros Stlitibus iudicādis conſtitutos eſſe vt haſtæ præeſſent. Cap. XIX.
De iudicijs centumuiralibus. Cap. XX.
De ſententiarum pronuntiatione, qua prætores Romæ & in prouincijs præſides vti plerumque conſueuerunt. Cap. XXI.

IACOBI RAEVARDI BRVGENSIS I. C. PROTRIBVNALIVM LIBER SINGVLARIS.

Qui dicantur dies ſeſſionum.

C. A P. I.

FVISSE OLIM DIVERSOS IN iure ſeſſionum dies tradidit Vlpianus cap.ij.quis ord.in bo.poſ.ſer. Hoc eſt, certos ſtatóſque fuiſſe dies, quibus ſingulis diuerſis fori negotijs operam pro tribunali ſedens prætor dabat. Sic,ni fallor, vt certo die poſtulationibus, certo ſtatoque die cognitionibus occuparetur, cap.lxxiij. de iudic.Nec poſtulationum die cognitionibus alijs quàm ſummarijs, nec die cognitionum poſtulationibus ſe prætorem dediſſe ex his Vlpiani verbis manifeſtum eſt: *In bonorum poſſeſſione quæ pro tribunali datur, illud quæritur, ſi ſe dedit quidem pro tribunali prætor, ſed poſtulationibus non dedit*. d. cap. ij. Et ex illis: *Confeſtim autem ſic erit accipiendum, vbi primùm poſtuit, hoc eſt prætoris copiam habuit huic rei ſedetis*, cap.ij §.confeſtim. Ad s.c.Tert. Eaque ratione prouinciæ præſidem interdum militaribus interdum cuſtodijs,ac nonnunquã cognitionibus occupari ſcripſit idem Vlpian. d.cap.ij.§ in bonorũ. ca.xviij.§.vj.de quæſt.

De veteri nominum edendorum citandorúmque ratione.

CAP. II.

CVM ADESSET POSTVLATIOnum dies, tunc is, cui, ſaluo maiorum more, ſaluiſque legibus, erat in iure liberum poſtulare, nomen tam aduerſarij quàm proprium edebat præconi. Sic apud conſules, dum illi manumiſſionibus ſederent, edi olim nomina conſueuiſſe, ex Vlpiano conſtat, cap. vnic. De off. conſ. Sic quoque matrem filijs ſuis tutores poſtulantem eorum quos poſtulabat nomina præconi edidiſſe, teſtis eſt idem Vlpianus cap. ii. §. ſi mater. & §. idoneos, Ad S. C. Tertil. Et quo ordine edita fuerant nomina, eodem, ſedente pro tribunali prætore, citabantur. Eóque Marcellus viſus eſt reſpexiſſe, præconem in iure litigatores citaſſe expreſſè referens. cap. pe. De in integ. reſtit. Cùm enim de eo diſſereret, qui citatus non reſpondit, & confeſtim ſedentem adhuc pro tribunali prętorem adiens, reſtitutionem impetrauit, eum idcirco reſtitutionem impetraſſe addidit Marcellus, quòd non ſua culpa, ſed parum exaudita voce præconis, defuiſſe exiſtimari poterat. Eaq; ratione id in priuatis iudicijs fieri ſolitum, eſt veriſimile, qua in capitalibus publiciſque cauſſis accuſatores & reos citari conſueuiſſe, docet

docet hunc in modum Apuleius de aſino lib. x. Placuit ſalubre conſilium, & illico iuſſus præco pronuntiat patres in curiam conuenirent: quibus protinus dignitatis iure conſueta loca reſidentibus, rurſum præconis vocatu primus accuſator incedit, tunc demum clamatus introducitur reus. Huic conſentaneum eſt, quod ſic in Verrinam tertiam ſcribit Aſconius: Apud veteres, & iudices, & rei, & accuſatores, & defenſores citabantur a præcone prætoris. Et huius quidem antiqui moris meminit Suetonius quoque ſic de Tiberio ſcribẽs: Senſim itaq; regreſſus domum, repente cum apparitoribus prodijt, citatúmque pro tribunali voce præconis conuitiatorem rapi iuſſit in carcerem. Illud etiam obſeruari ſolet, vt ſi reus cuius nomen citabatur aut eius nomine alius ad excuſationem admitti deſiderans, non reſponderet, præco citatum abeſſe pronuntiaret. d. ca. pen. Quò ſpectant hæc ſenatuſconſulti Iunciani verba: Placere, ſi quis ex his qui fideicommiſſam libertatem deberent ſeruo, qui mortis tempore eius qui rogauit non fuerit, iſque adeſſe negabitur (nimirum voce præconis eum abeſſe pronuntiantis) prætor cognoſcat. cap. xxviij. De fideic. lib. Si autem non latitaret reus, ſed abeſſet, legitimam abſentiæ cauſſam per amicos allegabat, ne tandem vt contu-

max plecteretur, cap. xxxj. §. litem, de neg. geſt. Nam cùm aliquis abſens damnari potuiſſet, quemuis verba pro eo facientem, & innocentiam excuſantem, audiri æquum fuiſſe, & ordinarium, teſtatur idem Vlpianus cap. xxxij. §. publicè, de procurat. Moris etiam fuiſſe, vt nec reo nec eius nomine aliquo reſpondente prætor cognoſceret ſummatim, & ſi reus euocandus videretur, reum iuberet euocari: ſin in ea cauſſa reus videretur eſſe, vt abſens condemnari poſſet, id ita eſſe prætor pronuntiaret, indicant hæc ſenatuſconſulti Iunciani verba: Et ſi in ea cauſſa eſſe videbitur, vt ſi præſens eſſet manumittere deberet, id ita eſſe prætor pronuntiet, d.ca.xxviij. Denique ſi adeſſent excuſatores, qui abſentiæ cauſſas allegarent, prætor an iuſtæ eſſent, an verò iniuſtæ, cognoſcebat: & ſi quidem iuſtæ ſibi viderentur, iuſtas; ſin iniuſtę, iniuſtas pronuntiabat. Idque luce meridiana clarius ac manifeſtius apparet ex his Vlpiani verbis: Non iuſta ex cauſſa abeſſe pronuntiatum fuerit, d. cap. xxviij. Et ex illis: Dicendum eſt, non eſſe neceſſe euocari eum, qui fideicommiſſam libertatem debere dicitur: quia abſente eo ſi conſtiterit libertatem deberi, pronuntiari poteſt iuſta de cauſſa eum abeſſe, nec libertum perdit. d.cap. xxviij. in fine.

Quæ fuerit reorum euocandorum bonorúmque proſcribendorum apud Romanos obſeruata ratio. CAP. III.

SI REVS ſic latitaret, vt nullam actori ſecum agendi faceret poteſtatem, ſolebat actor die poſtulationum prætoris auxilium implorare, qui prætor audita & cognita cauſſa reum euocari ad ſui defenſionem iubebat. d. cap. xxviij. Fiebant autem euocationes nonnunquam ſolis denuntiationibus, interdum litteris, interdum etiam edictis. cap. xxvj. circa finem, de fideic. lib. Sic, ni fallor, vt ſi latitans denuntiationibus euocari poſſet, nec litteris, nec edictis opus eſſet: ſin minus, interdum litteris, interdum edictis euocaretur. cap. v. de pœn. Litteris quidem, ſi Roma abeſſet, edictis verò, ſi ſic in vrbe latitaret, vt aditum ad ſe nullum præſtaret. Has enim tres euocationum ſpecies ſic eſſe ab inuicem diſcernendas ſemper exiſtimaui, vt ſi aditum ad ſe lictori is qui latitabat præſtaret, vel e publico conſpiceretur, ſolemni teſtatione domum eius denuntiaretur, quæ denuntiatio deteſtatio dicebatur. cap. xix. de in ius voc. cap. xxxix. §. ij. cap. j. §. ij. quod vi aut clam. cap. xl. de verb. ſig. Eoque arbitror Senecam reſpexiſſe, cùm ſic ſcriberet in lib. de breuitate vitæ: Non eſt quòd me ſolos putes dicere, quos officia

domibus

domibus ſuis euocant, vt alienis foribus illidant. Quòd ſi in vrbe non eſſet reus, litteras a prætore impetrabat actor ad illius loci magiſtratus, in quo fruſtrationis cauſſa aduerſarius latitabat. cap. j. & iiij. De req. reis. Idque etiam ex Cicerone conſtat, qui ſic in Verrina tertia ſcribit: Verres ſimul ac tetigit prouinciam, ſtatim Meſſanam litteras dedit: Dionem euocauit, calumniatores ex ſinu ſuo appoſuit. Et paullò pòſt. Non eos homines qui populum concitarent conſulum litteris euocandos curare oportuit? Quibus etiam conueniens eſt quod ſic idem Cicero ad Atticum ſcribit lib. x. Attende πρᾶξιν πολιτικῦ. Euocauit litteris e municipijs denos, & quatuoruiri venerunt ad eius villam mane. Solebat etiam, ſi nec litteris nec denuntiationibus is qui latitabat euocari poſſet, iuſſu & auctoritate prætoris edictum, hoc eſt libellum, ad ipſas rei latitantis ædes non ſine denuntiatione & ſolemni vicinorum aliorumve proborum ciuium teſtatione actor proponere, ſiue, vt vtar Venuleij verbis, tabulas ad rei latitantis iunuam figere, quibus latitantem in ius euocabat, vt ita admonitus, defenſor ſui exiſteret. cap. iiij. §. toties, De damno inf. cap. vlt. §. ij. Quod vi aut clam. Tabulas autem pro libellis interdum veteres accepiſſe, hac ratione probari euidentiſſimè
poteſt.

poteſt. Pontius diaconus ſic in vita Cypriani ſcribit. Sententia ex tabella recitata eſt ita: *Thaſcius Cyprianus gladio feriatur*. Hanc ſententiam ex libello recitatam fuiſſe, teſtis eſt in eo ſermone diuus Auguſtinus quem habuit de Cypriano martyre, his verbis: Cùm enim Galerius Maximus decretum ex libello recitaſſet: *Thaſcium Cyprianum gladio animaduerti placet:* reſpondit ille, Deo gratias. Ecce Pontius ex tabella, Auguſtinus ex libello de Cypriano recitatam fuiſſe ſententiam auctores ſunt: haud dubiè per tabellam libellum, & per libellum tabellam intelligentes. Eſt igitur idem omnino, *ad ædes libellũ proponere* apud Vlpianũ, quod apud Venuleiũ *tabulas ad ianuam figere*. Et hæc quidem cùm ita ſint, facilè nunc intelligimus, quis ſit ſenſus loci huius Venuleiani: *Si ad ianuã meã tabulas fixeris, et ego eas priuſquam tibi denuntiarem refixero, deinde inuicem, Quod vi aut clam, egerimus, niſi remittas mihi vt abſoluar, condemnandum te quaſi rem non reſtituas, quanti mea intereſt: Aut exceptionem mihi profuturam, Si non vi, non clam, non precario feceris*, cap. vlt. §. ij. Quod vi aut clam. Hunc enim locum de eo accipiendum puto, qui clam, hoc eſt ſine aliqua denũtiatione & ſolita teſtatione edictũ ad ſui aduerſarij tãquam latitantis ædes propoſuit, cap. xxiij. in fi. de appellat. Ideo enim reo aduerſus actorem

compe-

competere Quod vi aut clam interdictum, in hoc reſponſo dicitur, quòd non iure, non ritè, ſed clam ad eius ianuã edictum eſſet propoſitum. Quod quidem edictum licet non iure fixum, refigere tamen ſine denuntiatione non poterat reus: & ideo, ſi clam illud refixiſſet, interdictum Quod vi aut clam, etiam ex parte actoris locum habebat. Et ita tam reus quàm actor poterat interdicto Quod vi aut clam, experiri: hic quidem clam refixas eſſe, ille verò clam prius fixas fuiſſe ad ianuam ſuam tabulas contendens. Et niſi actor, qui tabulas clam refixas poſtulat reſtitui, abſolui hoc interdicto reum patiatur, ſic condemnandus erit, quaſi rem non reſtituat, hoc eſt quaſi tabulas iure nequeat actor reſtituere. Nimirum quia clam ad ſui aduerſarij ianuam eas fixerat. Reſtitutio enim tunc demum concedi & impetrari ſolet interdicto, cùm id quod iure fixum eſt, iniuria refigitur. Qua ſola ratione factum deinde videtur, vt reo huiuſmodi quoque exceptio prodeſſet, *Si non vi, non clam, non precario feceris*: hoc eſt, ſi nec vi, nec clam, ad ianuam meam tabulas fixeris. Hæc autem verba, *Quaſi rem non reſtituas*, ſic accipi poſſe, quaſi rem iure nequeas reſtituere, neminem opinor latinè doctum inficias ire. Et hunc puto verum eſſe huius reſponſi perdifficilis intellectum. Hinc etiam in-

am intelligimus, quid illud ſit quod ad hunc modum Vlpianus ſcribit: Qui nomine prætoris litteras falſas reddidiſſe edictúmue falſum propoſuiſſe dicetur, ex cauſſa actione in factum pœnali tenetur, quanquam lege Cornelia reus ſit. capite xxv. de leg. Cor. de falſis. Senſus enim eſt, eum pœnali in factum actione teneri creditorem, qui litteris aut edictis falſis aduerſarium ſuum euocauit. De huiuſmodi enim litteris & edictis hoc in loco Vlpianum ſenſiſſe, ex eius reſponſi epigraphe manifeſtum eſt, quæ talis eſt: *Vlpianus libro ſeptimo ad edictum.* Nam libro ad edictum quinto, ſexto, & ſeptimo, de iudicijs, iudiciorum præparatorijs, iiſque omnibus quæ ad iudicia priuata pertinent, pleniſſimè ſcripſit Vlpianus. Nec ſanè vt aliquis contumax diceretur, ſatis erat vno edicto non paruiſſe, ſed eum demum contumacem eſſe reſpondit Hermogenianus, qui tribus edictis propoſitis præſentiam ſui facere contemnit. cap. liij. de re iudic. Et quod apud Hermogenianum de tribus edictis legitur, id ad tres denuntiationes, & ad tres etiam litteras referri poſſe, indicat ſatis ipſemet iuriſconſultus. Nam de tribus edictis agens, trium quoque litterarum mentionem non omiſit. Et pro tribus edictis, litteris, vel denuntiationibus, vnicum interdum edictum pretorem propo-

ſuiſſe

ſuiſſe, idem Hermogenianus addidit: illudque quòd perimeret diſceptationem, hoc eſt quòd vltra reum non pateretur tergiuerſari, inde peremtorium appellatum exiſtimauit Vlpianus, cap. lxx. de iudic. Eoque μεταφορικῶς viſus eſt his verbis Tertullianus alluſiſſe in lib. de pudicit. Audio etiam edictum eſſe propoſitum, & quidem peremtorium. Pontifex ſcilicet Maximus epiſcopus epiſcoporum dicit: Ego & mœchiæ, & fornicationis delicta pœnitētia functis dimitto. O edictū cui adſcribi nō poterit BONVM FACTVM. Et vbi proponetur liberalitas iſta? Ibidem opinor, in ipſis libidinum ianuis, ſub ipſis libidinum titulis. Hæc Tertullianus, euidenter vſum demonſtrans edicti peremtorij. Solet enim edictum huiuſmodi in ipſis reorum latitantium, vt modò dixi, ianuis proponi. Ad quod edictum peremtorium, ſic etiam ſolet ordine veniri, vt quis primò peteret edictum primum, mox alterum, per interuallum non minus viginti dierum, & tertium: ijſque propoſitis peremtorium impetrabat. cap. lxviij. lxix. lxx. de iudicijs. Solétque edictum iſtud peremtorium ſæpius poſt tria edicta concedi, nonnunquam poſt vnum aut alterum, interdum etiam ſtatim, quód appellabatur vnum pro omnibus. cap. lxxij. d. tit. cap. iij. C. quo. & quand. index. Illúdque a reliquis

edictis quomodo diſcerni ſoleat ex eo facilè poteſt intelligi, quod in manuſcripto quodam de verbis iuris antiquiſſimo libello, quem habeo, ſic ſcriptum eſt: Si iudex in edicto adijciat, SI DIE PRÆSCRIPTO NON VENERIS, QVASI CONTVMAX CONDEMNABERIS, tūc edictum peremtorium emittitur. Et poſt huiuſmodi edictum impetratum, cùm dies eius ſuperueniſſet, tunc abſens in iure citari debebat, & ſiue reſponderet ſiue non reſponderet, cauſſa agebatur, non vtique ſecundùm præſentem, ſed interdum abſens, ſi bonam cauſſam haberet, vincebat. cap. lxxiij. De iudicijs. cap. xxiij. §. fi. De appellat. Idq; illud etiam eſt quod ſic Liuius libro trigeſimo nono ſcribit: Recitari deinde ſenatuſconſulta iuſſerunt, indicique præmium propoſuerunt, ſi quis quē ad ſe deduxiſſet, nomēnue abſentis detuliſſet: qui nominatus profugiſſet, diem certam ſe finituros, ad quam niſi citatus reſpondiſſet, abſens demnaretur. Porro trinis literis vel edictis, aut vno pro tribus dato, aut trina denuntiatione conuentus, niſi ad iudicem a quo ſibi denuntiatum erat, aut cuius literis vel edictis conuentus erat, veniret, quaſi in contumacem dicta ſententia, auctoritatem rerum iudicatarum obtinebat, nec appellari ab ea poterat, vt ſcribit Iulius Paulus Sen. lib. v. tit. v. Et hanc quidem reorum euocandorum

poteſtatem, inde prętor vrbanus videri poteſt olim habuiſſe quòd ille inter eos magiſtratus numeraretur, qui vocationem habebant. Auctor eſt enim A. Gellius lib. xiij. cap. xij. Varronem libro rerum humanarum vno & vigeſimo ſic ſcripſiſſe: In magiſtratu habent alij vocationem, alij prehenſionem, alij neutrum. Vocationem, vt conſules, & alij qui habent imperium, prehenſionem, vt tribuni plebis, & alij qui habent viatorem, neq; vocationem neque prehenſionem, vt quæſtores & ceteri, qui neque lictorem habent, neque viatorem. Qui vocationem habent, ijdem prehendere, tenere, abducere poſſunt, & hæc omnia, ſiue adſunt quos vocant, ſiue acciri iuſſerunt. Tribuni plebis vocationem habent nullam. Hactenus Varro. Ex quo loco illud etiam intelligi facilè poteſt, locum in ciuilibus cauſſis prætoriæ vocationi ſic fuiſſe, vt reus latitans euocari iuſſus, etiam occaſione data prehendi, & rapi a lictoribus in ius olim potuerit. ca. xiij. §. ij. De iniur. Idque ex eodem Gellio eſt euidētiſſimū. Sic enim de quęſtore ſcribit lib. xiij. cap. xiij. Non pauci igitur exiſtimabant ius vocationis in eū prętori non eſſe, quoniam magiſtratus populi Romani procul dubio eſſet: & neque vocari, neque ſi venire nollet, capi atque prehendi ſalua ipſius magiſtratus maieſtate poſſet. Et idcirco

dubitatum fuiſſe videtur, an reus ſic domi latitans vt lictori fores virga pulſanti, nullam faceret denuntiandi poteſtatẽ, de domo ſua in ius vocari, id eſt rapi a lictore foribus effractis ex ædibus ſuis in ius potuerit. Sed quia domus tutiſſimũ refugium eſt, & receptaculum, ideo non omnes quidem prudentes iuris, ſed pleroſque ait Caius exiſtimaſſe, id fieri non potuiſſe. ca. xviij. De in ius vocand. ca. xxviij. in fine. De fideic. lib. cap. xxiij. De iniurijs. Eoque ſenſu accipiendum eſt, quod ſic Paulus ſcribit: Nemo de domo ſua extrahi debet, cap. ciij. De reg. iur. Et hæc quidem noua horum reſponſorum interpretatio, videri idcirco probabilior poteſt, quòd veriſimile non ſit, aliquos prudentes iuris vnquam ſibi perſuaſiſſe homini priuato ędes aduerſarij effringere permittendum eſſe, & inde inuitum ac reluctãtem aduerſarium in ius obtorto collo trahere: id quod a tribunis plebis alijſq; magiſtratibus aliquãdo vſurpatum fuiſſe nõ obſcurè teſtatus eſt Liuius li. xxxviij. ſic tribunos de P. Scipione Africano loquẽtes introducẽs: Et tantum animorũ indies nobis decreſcit vt ad quẽ ante annos ſeptemdecim exercitum & claſſem habentem tribunos plebis ædilémque in Siciliã mittere auſi ſumus qui prehenderent eum, & Romam reducerent, ad eum priuatum ex villa ſua extrahendũ ad cauſſam

dicendã mittere non audeamus? Hæc Liuius Ergò ſi ſic latitaret reus vt nullã ſecum agendi actori poteſtatem faceret,poſtulationũ die euocandi, vt declarauimus,aduerſarij auctoritatem actor petebat. Siq; euocationi primæ non pareret reus, ſecundam decernens prætor,in bona mittebat creditorem,& niſi euocatione tertia ad ſui defenſionem excitaretur, altero decreto debitoris bona poſſideri, proſcribi, ac diſtrahi iubebat. Quò ſpectant hæc edicti verba; QVI FRAVDATIONIS CAVSSA LATITAVERIT, SI BONI VIRI ARBITRATV NON DEFENDETVR, EIVS BONA POSSIDERI VENDIQVE IVBEBO. cap. vij. Quib. ex cauſ. in poſſ. eat. cap. j. §. ſi nemo, quod cuiuſq. vniuerſ. no. Sique nihil eſſet corporale quod poſſideretur,ſolebat per actiones creditoribus ſatiſfieri. cap. viij. d. tit. Solebant etiam (vt & hoc obiter addamus) latitantis amici, antequam bona poſſiderentur,interrogari an debitorem vellent defendere. Quòd ſi nemo eſſet qui interrogari poſſet, vel ex omnibus, quos actor vltrò interpellauerat, nullus ſeſe defenſioni offerret, non aliter in bona mittebat actorem prætor, quàm ſi is teſtatione nõ partem, ſed omnia rei latitantis bona complexus eſſet.cap. xxij.Ex quib. cauſ. ma. cap. vij. de. cap. dim. Qui enim in poſſeſſionem

mitteba-

mittebatur, is non partem aliquam, ſed cuncta quæ teneri poterant debitoris bona poſſidebat. Cic. in Quinctiana: Omnia autem bona poſſeſſa non eſſe conſtitui, quòd bonorum poſſeſſio ſpectetur non in aliqua parte, ſed in vniuerſis quæ teneri ac poſſideri poſſunt. Iubebat igitur prætor reum euocari poſtulationum die, iubebat etiam rei latitantis bona poſſideri, proſcribi, & proſcripta tandem diſtrahi die cognitionum. cap. lxxiij. §. j. De iudic. Poſſidebantur quidem dies triginta, proſcribebantur verò ac diſtrahebantur poſt trigeſimum diem. Sic enim ſcripſit pro P. Quinctio M. Cicero: Iubet P. Quinctium ſponſionem cum ſexto Næuio facere, *Si bona ſua ex edicto P. Burrieni prætoris dies xxx. poſſeſſa non eſſent*. Proſcriptiones autē ſic ſolitas olim fieri vt ad ædes condemnati debitoris tabulæ figerentur, cunctiſque eius bonis ſuſpenderentur libelli, docet eleganter Seneca de benef. lib. iiij. Spondeo, inquit, pro iudicato, & ſuſpenſum amici bonis libellum deijcio, creditoribus eius me obligaturus: vt poſſim ſeruare proſcriptum, ipſe proſcriptionis periculum ſubeo. Et Cicero an nō ita etiam pro P. Quinctio ſcribit? Libellos Sextus Alphenus, procurator Publij Quinctij, familiaris & propinquus Sexti Næuij, deijcit: ſeruulum vnum quem iſte prehenderat, abducit, de-

nũtiat ſeſe procuratorem eſſe. Et hęc quidem omnia reo latitante ſic olim in vſu fuerunt.

De edendo. Cap. IIII.

SI reus non latitaret,ſed agendi ſecum actori faceret poteſtatem,ſolebat poſtulationum die in ius ſequi aduerſarium:cúmque citatus reſpōdiſſet, ſtatim actor cauſſam dicebat,ſuámque reo ſedente pro tribunali prætore actionem edebat. Antequam autem in ius vẽtum eſſet, reo actionem edere actorem olim cogi non ſolere, ex his Plauti verſibus in Perſa probari poteſt:

Agè,ambula in ius leno. D. Quid me in ius vocas? SA.
Illic dicam apud prætorem:ſed ego in ius voco.

Quamuis alioquin copiam actionis deſcribẽdæ,reo antequã in ius veniret,actor nõnunquam faceret, vt proinde reus deliberaret vtrum cedere, an contendere vltrà deberet. & ſi contendendum putaret, veniret inſtructus, cognita actione qua conueniretur. cap. I. De edendo. Quam quidem editionis rationem Terentius eleganter his expreſſit verſibus in Adelphis:

—— Quid? ſi ego tibi illam nolo vendere,
Coges me? ÆS. Minimè. S. Nanque id metui.
Æs. Neque vendundam cenſeo
Quæ libera eſt:nam ego illam liberali aſſero cauſſa manu.

Nunc

Nunc vide vtrum vis argẽtum accipere, an cauſ-
ſam meditari tuam.
Delibera hoc dum ego redeo leno.

Fuerunt autem edendarum actionum quinque rationes diuerſæ. Prima fuit, ſi quis diceret qua actione agere vellet: ſecunda, ſi eius quam allegabat actionis diſcribẽdæ actor reo faceret copiam: tertia, ſi actor ſuam intentionem in libello eſſet cõplexus, & eam ſic offerret aduerſario: quarta, ſi ex libello eam aduerſario dictaret; quinta, ſi aduerſarium ſuum actor ad album produceret, demonſtrarétque quid dictaturus eſſet, vel id dicẽdo quo vti vellet. d. cap. i. Quod autem ad quintam hãc editionis ſpeciem attinet, ea profectò nõ talem habet ſentẽtiam qualem habere pleriq; putant. Dicam quod ſentio, quid alij ſentiãt non referam. Olim cùm lex aliqua lata eſſet, de ea formulas cõponebãt prudẽtes, quibus lege poſſet agi. Quę formulæ quòd eſſent ante Cn. Flauij præclarum facinus in collegio pontificum recõditę, à põtificibus impetrabãtur, ſingulíſq; cauſſis legitimis accõmodabantur, & legis actiones dicebãtur. cap. ij. §. xi. de orig. iuris. Sed poſtea quàm Cn. Flauius actionũ illarum quas Appius Claudius compoſuerat, & ad formam redegerat librũ ſurreptũ populo tradidiſſet, actiones à põtificibus peti tandem deſierũt. Et quumprimum creatus eſſet prætor qui

inter priuatos ius diceret, in ordinem cum ijs quas Sextus Ælius & alij compoſuerant, dirigebantur, & publicè proponebantur, actionèſque directæ ſiue conſtitutæ appellari cœperunt, quæ antea legis actiones dicebantur. cap. xiiij. §. j. De ſeruo corrupto. Huius rei auctorem habeo Ciceronem. Sic enim pro Q. Roſcio ſcribit: Fraudabat te in ſocietate Roſcius. ſunt iura, ſunt formulæ de omnibus rebus conſtitutæ, ne quis aut in genere iniuriæ, aut ratione actionis errare poſſit. Expreſſę ſunt enim ex vniuſcuiuſque damno, dolore, incõmodo, calamitate, iniuria, publicè a prætore formulæ, ad quas priuata lis accommodatur. Hæc Cic. Igitur qui ad albũ prętoris, non quidem edictorum, ſed formularũ, ſiue actionũ directarũ aduerſarium ſuum producit, quid dictaturus, hoc eſt quą formula vſurus ſit demonſtraturus, his quoque edere dicitur. Et hæc quidem interpretatio vel ob id etiam videri poterit probabilior, quòd veteres per formulas, interdum actiones intellexerint: id quod ex Apuleio conſtat, qui ſic de aſino lib. ix. ſcribit: Nec erciſcundæ familiæ, ſed communi diuidundo formula dimicabo. Album autem parietem fuiſſe dealbatum, cum Accurſio viſus eſt affirmaſſe Plautus, cùm ſic in Perſa ſcriberet:

Næ iſti faxim nuſquam appareant

Qui

Qui hîc albo pariete aliena oppugnant bona.
Niſi continens pro contento κατὰ μετωνυμίαν accepiſſe Plautum dixeris; quamuis ſcripſerit expreſſè Suidas λεύκωμα, hoc eſt album, parietem fuiſſe gypſo inunctum ad inſcriptionē ciuilium rerum aptum. Id enim ad ea potius quæ prout res incideret ad tempus, quàm ad ea quæ iuriſdictionis perpetuæ cauſſa in albo proponebantur, videtur referendū. Et hæ quidem editionum ſpecies quinque, ſolis erant diebus poſtulationum in vſu. Siquidem cognitionum die nullus editioni, nullus in ius vocationi locus fuit. Quod vt clarius intelligatur, cui rei poſtulationum die, cui item die cognitionum prætor operam dederit, paucis conſideremus. Ac poſtulationum quidē die cuilibet (ſaluo tamen maiorū more ſaluíſque legibus) non ſolùm deſideriū ſuum vel amici in iure apud eum qui iuriſdictioni præerat, exponere fuiſſe liberum, ſed etiam alterius deſiderio contradicere, ex Vlpiano conſtat cap. j. in princ. De poſtul. Et cùm in ius ventum eſſet poſtulationum die, ſuam reo actionem edens, vti nonnunquam interrogatione ſolet, nonnunquam ſine interrogatione ad cauſſæ dictionem actor procedebat. De qua interrogatione vt nunc diſſeratur, huius commentarij poſtulat ordo.

Quæ fuerit interrogationis in iure formula & ratio vera

CAP. V.

INTERROGATIO in iure nonnunquam fuiſſe videtur neceſſaria, ne videlicet actor plus petendo cauſſa cadat. Ideoque ſi dubitaret, quantum ab aduerſario petere deberet, an aduerſarius heres eſſet, & quota ex parte, an fundum poſſideret, & quota ex parte, interrogationi locus fuit. cap. j. ij. & iij. De interrogat. Eiúſque hæc fuiſſe formula videtur, QVANDO TE IN IVRE CONSPICIO, POSTVLO ANNE FIAS AVCTOR. Hanc formulam his notis exprimit Valerius probus, Q. T. I. I. C. P. A. F. A. Cuius etiam Cicero meminit pro Cecinna. Actio, inquit, eſt in auctorem præſentem his verbis, *Quando te in iure conſpicio.* Malè in nonnullis exemplaribus legitur, *In actorem.* Legendum enim eſſe *In auctorem,* præter emendatorum exemplarium fidem, ſenſus etiam loci poſtulat, qui talis eſt: Si dubitamus an aduerſarius auctoritaté poſſit defugere, ſic aduerſus eum quem eſſe auctorem exiſtimamus, agimus, hoc eſt actionem ſic inſtituimus, *Quando te in iure cõſpicio poſtulo anne fias auctor?* hoc eſt, anne ſis ille a quo ius meum perſequi debeam? Sic

am? Sic enim auctorem accipi in prudentum reſponſis nouum nō eſt. Quo ſenſu venditor auctor appellatur, ſiquidem cum venditore euictis rebus venditis emtori res eſſe in iure ſolet. capite decimotertio in fine. De public. in rem act. capite quarto. §. j. cap. vj. §. iiij. cap. xj. §. v. & cap. lij. §. iij. De actionib. empti. Atque ita auctorem videtur accepiſſe Tertullianus, in lib. de præſcript. aduerſus hæreticos; Mea, inquit, eſt poſſeſſio, olim poſſideo, prior poſſideo, habeo origines firmas, ab ipſis auctoribus quorum fuit res. Sic procuratorem quoque auctorem viſus eſt appellaſſe Feſtus his verbis: Cognitor eſt qui litem alterius ſuſcipit, coram eo cui datus eſt: procurator autem abſentis nomine auctor fit. Et Donatus in Terēt. Fideiuſſor, inquit, dicitur, hoc eſt auctor credendi. Quibus addi poterit quod ſic in ſermone quinquageſimo ſcribit diuus Ambroſius: Dum auctor venditionis ſuæ reus eſt, conſtat illos ſceleratum cum ſacrilego iniſſe contractum. Et in ſermone quinquageſimoſecundo: Reſpice, inquit, contractus originem, venditionis auctorem, pretij quantitatem. Hinc etiam eſt quod Venuleius actionem quæ emtori euictionis nomine competit aduerſus venditorem, auctoritatem appellauerit, capite fin. de euict. Igitur ſi dubitaret actor an aduerſarius heres

heres eſſet, ſic formulam in iure videtur concepiſſe: AIO EX LVCII TITII HEREDITATE CENTVM MIHI DEBERI, QVANDO TE IN IVRE CONSPICIO, POSTVLŌ ANNE FIAS AVCTOR? Tum ſi auctorē ſe profiteretur reus, & cauſſæ defenſionem vt heres ſuſciperet, hac rurſus vtebatur actor formula: QVANDO AIS NEQVE NEGAS TE SACRAMENTO QVINQVAGENARIO PROVOCO. Et ad prætorem conuerſus ſic dicebat IVDICEM ARBITRVMVE POSTVLO VTI DES IN DIEM TERTIVM SIVE PERENDINVM. Quod ſi non ex aſſe quidem, ſed ex parte duntaxat heredem ſe profiteretur reus, ſic rurſus interrogari videtur in iure conſueuiſſe: POSTVLO QVOTA EX PARTE FIAS AVCTOR? Porrò ſi ſe auctorem eſſe negaret omnino reus, ſic prætor videtur imperaſſe; SI NEGAT, SACRAMENTO QVAERITO: & prius an auctor eſſet aduerſarius ſacramento diſceptabatur, quàm quid ab eo exigeretur. Si autē reus apud prætorem interrogatus taceret, in ea cauſſa erat, vt inſtituta actione in ſolidum poſſet cōueniri, quia prętorem contemnere videtur. cap. x. §. iij. de interrogat. Et tunc quidem ſic formulam concipiebat actor: QVANDO NEQVE AIS NEQVE NEGAS, TE SACRAMENTO

TO QVINQVAGENARIO PROVOCO. Hæc omnia dilucidè probari poſſunt ex libello Valerij Probi, de litteris antiquis. Vnde etiam ſatis conſtare videtur, eam appellari interrogatoriam actionem conſueuiſſe, quæ eius rei cauſſa inſtituitur, cuius auctor reus in iure factus eſt, vel fieri debuit. Et hæc de interrogationibus, actionibúſque interrogatorijs.

De cognitione prætoria.

CAP. VI.

CETERVM ſi nulla eſset opus interrogatione, ſic cauſsam dicebat actor: *Aio fundum Tuſculanum, quem poſſides, meum eſſe, ex iure Quiritium.* Et cùm cauſsa dicta eſſet, ſi reus taceret, lis ei æſtimabatur vt victo. Sublata enim defenſione omnẽ controuerſiã tolli, auctor eſt Cicero de inuent. lib. j. Solebátque cùm aliquid vindicaretur, prætor reum interrogare, inquit Boëtius, an contrà vindicaret, hoc eſt (vt mihi videtur) an aliqua inſtructus eſſet exceptione, qua iniuſtè rem vindicari docere poſſet. Negante verò vel tacente reo, rem de qua cauſsa dicta erat, actori vindicanti addicebat prætor. Plautus in Poenulo:

———Vbi in ius venerit,
Addicet prætor familiam totam tibi.

Et paulo pòſt:

Quin

Quin egomet tibi me addico, quid prætore opus eſt?
Et huiuſmodi quidem addictio, ſola fieri cognitione prætoria, ſine conſilio, ſine decreto dicebatur, cap. xxxix. in princ. de euict. Et ſic accipiendum puto, quod de liberis, qui prætoria petuntur cognitione, ſcripſit Vlpianus ca. j. de rei vind. Ait enim liberos qui ſunt iuris noſtri, aut iudicijs, aut præiudicijs, aut interdictis, aut denique cognitione prætoria peti: aduerſario videlicet, quominus ſequerentur, nihil apud prętorem obijciente. vt, ſi quidem aliquid obijceret, non prætoria cognitione, ſed pro litis qualitate vel iudicijs, vel præiudicijs, vel interdictis, peterentur: ſin minus ſola cognitione prætoria. d. cap. xxxix. & ca. iij. §. j. de lib. exhib. Sic cognitionem prætoriam viſus eſt idem Vlpianus accepiſſe in cap. xiij. §. ij. de minorib. Illud etiam obſeruari ſolet, vt ſi reus nihil contradiceret actoris intentioni, cognitione prætoria reo daretur dies cum competenti cautela ad ſoluendam pecuniam. cap. xxj. de iudicijs. Et quia Varro ſcribit de ling. lat. lib. v. neceſſum eſſe aliquo horum verborum *Do, Dico, Addico,* prætorem vti cùm lege quid peragitur, certè abſurdum etiam non erit, ad cognitionem prætoriam, vt apud Plautum, ſic apud Varronem verbum *Addico* referre. Idque mihi ſic videtur.

Qua

Qua ratione de plano ius dixerit prætor.

CAP. VII.

ILLVD etiam admonendi ſumus, duobus modis operam poſtulationibus prætorem dediſſe, nimirum vel pro tribunali, ordinario poſtulationum die; vel de plano, ſella extra ordinem poſita, cap. ij. quis ordo in bo. poſ. ſer. cap. xviij. in fine, de quæſt.. Eoque referendum videtur, quod ſic epiſt. lib. ix. Seneca ſcribit: Et cælo impoſitus, intelligit, quum ſellam aut tribunal adſcenderit, quàm humili loco ſederit. Auctor eſt Iſidorus tribunal locum ſublimem & editum eſſe, in quo conſidentes magiſtratus, ius dicunt. Idque etiam Tacitus ſatis indicat, cùm ſic Annal. lib. j. ſcribit: Simul congerunt ceſpites, extruunt tribunal, quo magis conſpicua ſedes foret. Et Seneca de clementia lib. j. Hæc tamen, inquit, magnanimitas in bona fortuna latiorem locum habet, meliúſque in tribunali quàm in plano conſpicitur. Liuius ſic etiam ſcribit libro octauo. Tum ſilentio facto præco Q. Fabium magiſtrum equitum citauit, qui ſimul ex inferiore loco ad tribunal acceſſit. Eſt igitur tribunal plerumque immobile & certo editoque in loco ſemper poſitum. Proinde quod Vlpianus Publium cæcum Aſprenatis Nonij patrem, auerſa ſella a Bruto fuiſſe deſtitu-

deſtitutum ait, cùm vellet poſtulare, cap. j. §. iiij. de poſtul. ex eo probari facilè poteſt, ſellam tribunal non fuiſſe, & poſtulari non pro tribunali ſolùm, ſed etiam ſella in loco plano poſita, apud prætorem potuiſſe. Id quod ex Aſconio etiam euidentiſſimum eſt, qui ſic in diuinat. ſcribit: Sunt enim ſubſellia tribunorum, triumuirorum, quæſtorum, & huiuſmodi minora iudicia exercentium, qui non in ſellis curulibus, nec in tribunalibus, ſed in ſubſellijs conſidebant. Moris etiam fuiſſe videtur, vt poſt prætorem per regiones vrbis vicóſque obambulantem veheretur ſella, quę cùm adeſſent qui poſtulare volebant, in loco plano ponebatur, vt ita non ſtans, ſed ſedens ius extra ordinem poſtulantibus prætor de plano redderet. Eoque ſenſu accipiendum puto, quod ita Valerius de Scipione Africani filio ſcribit: Quanquã quid interfuit, vtrum repulſam, an ſic adeptam præturam domum referret? quam cùm propinqui ab eo pollui animaduerterent, id egerunt, ne aut ſellam ponere, aut ius dicere auderet. Senſus enim eſt, id egiſſe propinquos Scipionis, vt nec de plano cognoſcere Scipio, nec tribunal adſcendere auderet. Liuius lib. xlj. Sella eburnea poſita ius dicebat, diſceptabátque controuerſias minimarum rerum. Et ſic quidem nihil aliud eſſe videtur *de plano*, quàm *ſella poſita*,

ſita, nihil item aliud *ſella poſita,* quàm *de plano* cognoſcere. Veluti ſi ambulāti prætori, parens quiſpiam aut patronus, hic de liberto, ille de filio conquerens, obuiam fieret, neceſſum nō erat prætori, vt eos poſtulantes audiret, tribunal adſcendere, ſed in loco plano iubebat ſellā poni: eaque poſita, querentem de filio patrem, & de liberto patronum ſedēs audiebat, cognitáque ſummatim cauſſa, obſequium parenti & patrono de plano iubebat exhiberi, imò & libertum nō obſequētem, de plano aut fuſtium caſtigatione, aut verbis emendabat. cap. ix. §. iij. De off. proconſ. Hæc quum non conſideraret vir quidā eruditus, intellexiſſe non videtur, quo ſenſu ſcripſerit Vlpianus, ius eū ſolùm locum eſſe, vbi iuris dicendi iudicādiue gratia magiſtratus populi Romanj, vel præſides prouinciarum conſiſtunt, etiam ſi domi, vel in itinere hoc agant. cap. iiij. De interrog. Et idcirco ſic emendandum eſſe locum hunc, vt pro *Vel ſi domi,* legatur *non ſi domi* ſcribere non veretur: cùm interim antiqua lectione, nihil ſit elegātius, nihil ſincerius. Senſus enim eſt, non ſolùm tribunal, ſed eum etiam locum ius appellari, in quo, iuris dicendi cauſſa, ſella ponitur, ſiue id in itinere, ſiue etiam domi fiat: eúmque locum nō diutius iuris habuiſſe nomen, quàm poſita eſſet curilis ſella eique prætor iuris reddendi cauſſa inſideret: id quod

nec Donatus quidē viſus eſt ignoraſſe,hæc Terentij verba, *In ius eamus*, ſic interpretans, *Ad prætoris ſellam*. Domus igitur prætoris, ius non dicitur, vt nec ipſum tribunal prætore iuris dicendi iudicandíue cauſſa non ſedente. Vt enim locus aliquis nomen adſumeret iuris, neceſſaria fuit præſentia prætoris, aut pro tribunali, aut certè in ſella curuli, iuris reddendi cauſſa ſedentis. Idq́ue verbum illud *conſiſtunt*, quo vtitur hîc Vlpianus, ſatis indicat, præſertim ſi addideris, ſic etiam in lib. ij. Ciceronis, De inuenti. Marium Victorinum ſcripſiſſe: Vnde in ipſo, vt dixi, iure, hoc eſt apud prætorem, de modo agendi cùm quęreretur, fiebat exceptio atque tranſlatio. Eoq́ue etiam referri poteſt quòd ſic Paulus in Menechmis ſcribit:

——————*Aut ad Populum, aut in iure, aut apud iudicem res eſt.*

Senſus enim eſt, aut apud populum comitijs centuriatim calatis, aut apud prætorem pro tribunali, ſelláue poſita, aut denique apud aliquem datum iudicem cauſſas olim dici, tractarique ſolitas. Id ipſum ijſdem ferè verbis tradidit etiam Cicero, de orat. lib. j. Nam ſi quis, inquit, hunc ſtatuet eſſe oratorem, qui tantummodo in iure, aut in iudicijs poſſit, aut apud populum aut in ſenatu copioſè loqui, tamen huic ipſi multa tribuat & concedat neceſſè

ceſſe eſt. Illud quoque addendum eſt, per ſellam aliquando tribunal intelligi: quod tunc accidere ſolet, cùm non quidem in plano, ſed in edito loco ſella curulis iuris dicendi iudicandiue cauſſa ponitur. Idque teſtatus eſt expreſſè Liuius, cùm ſic li.vj.ſcriberet: Stipatus ea multitudine ſella in comitio poſita viatoré ad M. Manlium miſit: qui dictatoris iuſſu vocatus, cùm ſignũ ſuis dediſſet adeſſe certamẽ, agmine ingenti ad tribunal venit. Solebant etiã, (vt & hoc obiter addamus) de plano multa expediri per libellum. Quod qua ratione fieri conſueuerit, paucis demonſtrabimus.

Quid ſit apud Vlpianum, Per libellum expedire, quid item in prudentum reſponſis per decretum intelligi debeat.

CAP. VIII.

MORIS fuiſſe, vt quid a principe deſideraturi, principem etiam præſentem ſcripto adirent, auctor eſt Tacitus Annalium libro quarto. eiúſque moris meminit Calliſtratus. Ait enim diuum Hadrianum aditum fuiſſe per libellum a Iulio Tarentino, capit. xxxiij. De re iudic. Vlpianus etiam de quodam ſcribit, qui ſe feciſſe procuratorem libello principi dato profeſſus eſt, capite vigeſimo primo. Rem rat. hab. Hunc morem ab ijs quoque obſeruatum fuiſſe, qui quid a prætore aut præſide, aduerſario nullo

in ius vocato,poſtulabant expreſſè teſtatus eſt Iulius Paulus cap. xv. de in ius voc. Et tunc ſi talis res per libellum peteretur,quę prolixiorem nullam requireret cauſſæ cognitionem, ſtatim per libellum,etiam de plano expediebatur.Idq; illud eſſe omnino videtur,quod Suetonius ſic de Nerone ſcribit : In iuriſdictione poſtulatoribus niſi ſequẽti die ac per libellos non temerè reſpondit.Eos haud dubiè libellos intelligens, quibus adiri principes moris erat.Igitur ad illud quod à principe vel à pręſide libello petebatur,per libellum reſpondebatur : & ſic perconſequens expeditio poſtulationis fieri etiam per libellum ſubſcriptione ſolebat.cap.xxix.de l.Cor. de falſis.Si autem res quæ per libellum petebatur, talis eſſet vt opus haberet decreto: tũc ea neque de plano, neque per libellum poterat expediri, ſed in diem cognitionum differebatur: qui dies cognitionum,decreti dies appellatur. ca.xxviij. in princ. de excuſat. Decretum autem & generis olim & ſpeciei nomen fuit. Quicquid enim pronunciat ius dicens prætor, genere quodam decretum appellatur. Eoque ſenſu tunc decreta eſſe accipienda, cùm à prætore decreta latinè iubentur interponi, alio loco docuimus. Tertullianus in libro de habitu mulieb. Qua cõſtantia, inquit, tribunal illud adſcendimus,decreturi aduerſus eos quorum munera

munera appetimus? Seneca in Medea:

CR. Vox conſtituto ſera decreto venit.
ME. Qui ſtatuit aliquid parte inaudita altera,
Æquum licet ſtatuerit, haud æquus fuit.

Erat etiam decretum nomen ſpeciei, cùm videlicet edita de plano, aut die poſtulationum controuerſia, in diem cognitionum hac intentione differtur, vt ea cum conſilio examinata certam accipiat iuſtámque definitionem. Eâ nimirum ratione, qua principum ſententiæ quæ in cauſſarum cognitionibus de conſilio conſularium virorum proferebantur, appellari decreta ſolent. Id quod hæc epigraphe manifeſtum facit, *Paulus imperialium ſententiarum in cognitionibus prolatarum, ſiue decretorum, ex libris ſex libro primo:* cap. vlt. De iure patro. cap. xli. Fam. erciſ. cap. vlt. de hered. inſtit. Idque illud eſſe omnino videtur, quod ſic Aſconius ſcribit in Verrinam ſecundam: Sunt autem inſtituta prætorum, in decretis interponendis dijudicandíſque cauſſis. Et hoc ſenſu decretum prætoris, præſidis, aut proconſulis, accepiſſe viſus eſt etiam his verbis Vlpianus: Vbi decretum neceſſarium eſt, per libellum id expedire proconſul non poteſt. quæ enim cauſſæ cognitionem deſiderant, per libellum non expediuntur. cap. ix. §. j. de offic. proconſ. cap. lxxj. de reg. iur. Haud dubiè per decretũ exactam ſedulámque cauſſæ apud

prætorem adhibito conſilio diſquiſitionem intelligens,& cauſſæ cognitionem ad prętoris tribunal referens. Quid enim aliud eſt,quod ſic ab eodem Vlpiano inuenimus alio loco ſcriptum? Si cauſſa,inquit, cognita bonorum poſſeſſio detur, non alibi dabitur, quàm pro tribunali. quia neque decretum de plano interponi neq; cauſſa cognita bonorũ poſſeſſio alibi quàm pro tribunali dari poteſt. cap.ij. §. j. De bo. poſ. Dices:Ergo poſtulationum die ſine conſilio decretum interponitur. Id quidem negatur a me, nec id præ ſe ferunt hæc Vlpiani verba, quibus a cognitione cauſſæ diſtingui expreſſè decretum, ſi rectè fuerint expenſa, omnino videtur. Nec id abſurdum. Siquidem omnis bonorum poſſeſſio aut de plano peti per libellum ſolet, aut pro tribunali.Pro tribunali rurſus,aut poſtulationum,aut cognitionum die.Poſtulationum quidemdie, cauſſa ſummatim cognita: die verò cognitionum,non cauſſa ſolùm cognita, ſed etiam interpoſito decreto. Idque ex eodem Vlpiano euidentiſſimum eſt. Sic enim ad edictum lib. xlix. ſcribit:Dies bonorum poſſeſſionis vtiles eſſe palàm eſt:ſed non ſeſſionum numerabuntur, ſi modò ea ſit bonorum poſſeſſio, quæ de plano peti potuit. Quid ſi ea quæ cauſſæ cognitionem pro tribunali deſiderat, vel quæ decretum expoſcit? ſeſſiones erunt nobis

compu-

computandæ,quibus ſedit is. cap. ij §. j. quis ordo in bo.poſ.ſeruet.Ecce,decretum a cauſæ cognitione Vlpianus expreſſè diſiungit. Nonne igitur diuerſa ſunt? Rurſus, hæc eiuſdem Vlpiani verba, *Quæ cauſſæ cognitionem pro tribunali deſiderat:* ad diem poſtulationum,non autem cognitionum, omnino pertinere, illa indicant ſubſequentia verba: In bonorum poſſeſſione quæ pro tribunali datur, illud quæritur, ſi ſe dedit quidem pro tribunali prætor, ſed poſtulationibus non dedit. d.cap. ij. §. ij. Et idcirco quis dubitabit, quin hæc Vlpiani verba, *Vel quæ decretum expoſcit:* non ad poſtulationum, ſed ad cognitionum diem omnino ſint referenda? Idque vel hinc etiam eſſe poteſt euidentiſſimum, quòd non poſtulationis ſed cognitionis die miſſio in bona fieri decreto ſoleat. cap. lxxiij. §.j. cap. lxxv. in princ. De iudicijs. cap. iij. Ne vis fiat ei. cap. xv. §. Iulianus, De damno infect. Igitur decretum in his Vlpiani reſponſis aliud nihil eſt, niſi me vehementer coniectura fallit, quàm conſilij definitio, cap. xv. §. j. de manu. vind. cap. j. §. ij. de ſuc. edicto. De quo conſilio, vt nunc diſſeratur, ordo huius noſtri commentarij omnino requirit.

Quomodo conſilium exerceri, & in iure dici vadimonium ſoleat, & qui dicantur dies comperendini.

CAP. IX.

DIE cognitionum vel ſolet prætor conſilium exercere, vel ſolet præbere conſilium: Erat & alius dies cognitionum in quem edicebatur concilium, id eſt conuentus. In conſilium prætoris adhibentur Romæ quinque ſenatores, & quinque equites Romani, auctore Theophilo,&in fragmentis Vlpiano tit.j. Cùm prætor cognitionum die de cauſſis adhibito conſilio cognoſcebat, tunc exercuiſſe conſilium rectè videri poteſt.cap.ij. de off. eius cui mand.eſt iuriſd. Proinde ſi reus poſtulationum die deſiderio actoris contradiceret, vel diem ad ſui defenſionem poſtularet, ſic in diem cognitionũ res differebatur, vt tamen actio edita actis poſtulationum inſereretur. Scribas enim fuiſſe qui notis acta præſidum ſcribebant, teſtatus eſt Modeſtinus cap. xxxij. Ex quib. cauſ. maiores. Eoque pertinet illud Senecæ, Epiſt. lib. xiiij. Quid loquar verborum notas, quibus quanuis citata excipitur oratio, & celeritatem linguæ manus ſequitur? Hinc cùm ſe pro tribunali ſedere, & litteras ſed illiteratiſſimas pingere ſcripſiſſet Attio Clementi Plinius Ep. lib. j. idem paulò pòſt in eodem libro, nihil agere

agere, nihil ſcribere, aut aſſidenti ſibi vacare, aut anxio libêre, Catilio Seuero nuntiauit. Vnde etiam perſpicuum eſt, ſcribam, qui cuncta quæ pro tribunali diebus poſtulationum & cognitionum agebantur, notis deſcriberet, prætori aſſediſſe, qualem hunc Plinium aliquando fuiſſe, ex hoc loco conijcio. Per litteras enim illiteratiſſimas, quin notas Plinius intellexerit, nemo dubitabit, qui non ignorat notas non eſſe litteras Paulum ſcripſiſſe cap. vj. in fine, de bo. poſ. Ergo poſtulationum die, ſi reus diem ad ſui defenſionem peteret, edita actio in acta referebatur; deinde tempus in ius iterum veniendi a prætore conſtitui ſolet, & in proximum diem cognitionum quem perendinum fuiſſe non eſt dubium, plerunque concipiebatur, datis interim & conſtitutis a reo vadibus, ni ſatis eſſet incœptis rebus idoneus. Idque confirmat A. Gellius, qui ſic de P. Scipione Africano ſcribit lib. vij. cap. j. Et quodam die ius in caſtris ſedens dicebat, atq; ex eo loco id oppidū procul videbatur. Tum è militibus, qui in iure apud eum ſtabant, interrogauit quiſpiam ex more, in quem diem locúmque vadimonium promitti iuberet. Et Scipio manum ad ipſam oppidi quod obſidebatur arcem protendens; Perendie, inquit, ſe ſiſtant illo in loco. Hæc Gellius. In quo loco aduerbium hoc, *Perendie*, non temerè ab Afri-

vocan. Agitur enim apud prætorem cauſſa die cognitionum præſente conſilio, dicitur verò cauſſa, & editur actio poſtulationum die. qui dies comperendinus erat, nimirum in ius vocationi dicendoque vadimonio deſtinatus. Et idcirco, qui cauſſam apud prætorem dicit, rectè poteſt dicta cauſſa diſcedés a prætore, alterius creditoris manu prehédi, & iterum ad aliam cauſſam dicendam inuitus vrgeri. Quiauté cauſſam apud prætoré agit, ad nouã cauſſam eodem die dicendam vrgeri idcirco non poterat, quòd cognitionũ die operam prætor poſtulationibus nõ daret, ſed duntaxat cognitionibus. Moris etiam fuit, vt actor, qui ad dilatum in iure vadimonium die cognitionum non occurreret, cauſſa caderet. Eúmque morem expreſſè nos docuit in Caligula Suetonius. ſic enim ſcribit: Inuitatus lucro quicquid inſtrumenti veteris aulæ erat, ab vrbe repetijt, comprehenſis ad deportandum meritorijs etiam vehiculis, & piſtrinenſibus iumentis; adeo vt & panis Romæ ſępe deficeret, & litigatorum plerique, quod occurrere abſentes ad vadimonium non poſſent, cauſſa caderent. Hæc Suetonius. Errant qui ex hoc loco contẽdunt, reum deſerto vadimonio cauſſa interdum cecidiſſe. Eſt enim vadimoniũ ſatiſdatio in iure iudiciòue ſiſtendi cauſſa interponi ſolita. Quod vadimonium qui deſerit,

regreſſum

regreſſum aduerſario ſuo & viam aperit aduerſus vades ſiue ſponſores ſuos ad pœnam commiſſam experiundi; id quod ex Valerio Maximo probari poteſt, qui ſic de Quinctio Cincinnato ſcribit. Pœnam quoque pro filio Cæſone, quòd ad cauſſam dicendam non occurriſſet, huius agelli reditus ſoluit. Eoque etiam referri poteſt, quod ad hunc modum de benef. lib. iiij. Seneca ſcribit: Vadimonium promittimus, tamen deſeritur: non in omnes datur actio, deſerentem vis maior excuſat. Actor autem ad vadimonium die cognitionũ non occurrens, cauſſa cadebat. Idque præter Suetonium teſtatur etiam Horatius Ser. lib. j. Sat. ix. his verſibus:

Ventum erat ad Veſtæ quarta iam parte diei
Præterita, & caſu tunc reſpondere vadato
Debebat, quod ni feciſſet, perdere litem.

Igitur vadimonium promittere ſolus reus poſtulationum die, actor verò ſolus ad vadimonium occurrere, aut non occurrere, & reus item ſolus vadimonium deſerere diceba-tur: vterque autem, hoc eſt actor & reus, deferre & obire vadimonium, vterque etiam ſe vadimonio ſiſtere. Cicero ad Atticum libro ſecundo. Equidem antequam tuas legi litteras, in hominem ire cupiebam, non me hercule vt deferrem cum eo vadimonium. nam mira ſum alacritate ad litigandum. Et

Feſtus,

Feſtus, obire vadimonium, ire ad vadimonium interpretatur quòd veteres *ob* pro *ad* ponere ſolebant. Plautus in Curcul.

Vbi tu es qui me conuadatus Venerijs vadimonijs,
Vbi tu es qui me libello venerio citaſti? Ecce me.
Siſto ego tibi me, & mihi contrà itidem vt ſiſtas ſuadeo.

Et ita quidem ſatis eſſe perſpicuum puto, reum deſerentem vadimonium lite olim multatum non fuiſſe, & actorem contrà, ad vadimonium non occurrentem cognitionum die, cauſſa cecidiſſe. Et quia primo ſeſſionum die poſtulationibus, altero negotijs alijs, ac tertio cognitionibus earum potiſſimùm cauſſarum quæ poſtulationum die ęditæ fuerant, operam cum ſuo conſilio pro tribunali ſedens prætor dabat, idcirco non admodum eſſe obſcurum puto quid ſibi voluerint imperatores Seuerus & Antoninus cùm ita ſcriberent: Edita actio ſpeciem futuræ litis demonſtrat, quam licet emendare vel mutare, prout edicti perpetui monet auctoritas, aut ius reddentis decernit æquitas. cap. iij. C. De edendo. Senſus enim eſt, editam actionem poſtulationum die (tunc enim omnes in iure edi debebant actiones) ſpeciem litis die cognitionum futurę demonſtraſſe, eámq; eodem cogintionum die emendari, vel mutari potuiſſe, prout edicti perpetui moneret auctoritas, vel ius reddentis, hoc eſt præ-

eſt prætoris aut præſidis, decerneret æquitas. Quæ autem hic de perpetuo edicto dicuntur, eò pertinent, vt certæ emendandarum mutandarùmque actionum editarum regulæ videantur olim edicto deſcriptæ fuiſſe. Cuiuſmodi autem illæ fuerint non ſatis conſtat.

Quæ vetus fuerit ſacramento contendendi ratio.

CAP. X.

CVM AVTEM in ius vẽtum eſſet cognitionum die, actiones quę poſtulationum actis continebantur, eo quo editæ fuerant ordine recitabãtur. Et tunc quidem reus, qui die poſtulationum aut intentioni actoris cõtradixerat, aut diem ad ſui defenſionẽ poſtulauerat, audiebatur. Eiúſque audita defenſione, moris erat vt ſe inuicem ſacramẽto interdum quadragenario, interdum quingentenario litigatores prouocarent: erátque ſacramentum certus aſſium numerus, qui apud pontificem, hoc eſt in æde ſacra, hac intentione deponebatur, vt is qui iudicio vicerat, ſuum ſacramentum ex loco ſacro auferret, victi ad ærarium rediret, quemadmodum ex Feſto & Varrone alio loco docuimus. Hæc prouocatio fieri ſponſione ſolet. Eaque ſponſio, ſi negaret omnino actoris intentionem reus, ab actore concipiebatur hoc modo, *Ni mea ſit hereditas, Ni fundus Tuſculan. meus ſit, Ni*

res quàm

res quàm detines mea ſit. Si verò intentionem actoris non negaret omnino reus, ſed eam excluderet quadam exceptione: tunc non actor, ſed reus concipere ſponſionem ſolet. Veluti, ſi centum ex ſtipulatu peteret actor, & reus dolo malo actorem ſtipulatum, aut ſe minorem eſſe annis viginti quinque contenderet, ſic a reo concipiebatur ſponſio, *Ni dolo malo inſtipulatus ſis, Ni viginti quinque annis minor ſim.* Eoque arbitror Plautum reſpexiſſe, cùm ſic in Rudente ſcriberet:

——————Si vidulum
Iſtum redegiſſem in poteſtatem eius, iuratus dare
Mihi talentum magnum argenti. LA. Cedò, quicum habeam iudicem,
Ni dolo malo inſtipulatus ſis, Niue etiamdum ſiem
Quinque & viginti annos natus?

Sẽſus enim eſt: Quis id quod iuratus ſum dare auferet a me iudicio, ſi probauerim te ſtipulatum eſſe dolo malo, & per hoc ſtipulationem non valere, meq; viginti quinque annis minorem eſſe, & ob id Lætoriæ legis beneficio vti poſſe? Huic conſentaneum eſt, quod ſic Gellius ſcribit libro decimo quarto, capite ſecundo. Nunc ſi ſponſionem feciſſet Gellius cum Turio, *Ni vir melior eſſet Gellius, quàm Turius,* nemo opinor tam inſanus eſſet, qui iudicaret meliorem eſſe Gellium quàm

Turium.

Turium. Illud etiam hîc admonendi ſumus, omne ſacramentum ſponſionem requirere, ſed non contrà omnem ſponſionem ſacramentum. Sic enim ſcribit Etymolog. lib. v. Iſidorus: Sacramentum eſt pignus ſponſionis: vocatum autem ſacramentum, quia violare quod quiſque promittit, perfidię eſt. Sponſioni autem ſine ſacramēto locus eſt in lite vindiciarum. Et per ſponſionem ſacramētum nonnunquam intelligi, ex Cicerone probatur, qui ſic in Verrina tertia ſcribit: Aut pro præde litis vindiciarum cùm ſatis accepiſſet, ſponſionem faceret, & ità de hereditate certaret. In hoc enim loco Ciceronem ſponſionis nomine ſacramentum intellexiſſe, in eo libello docuimus, quem ad leges duodecim tabularum ſcripſimus. Porrò ſponſione præſtita, iudex a prætore petebatur ex ordine ſelectorum ad eum videlicet modum quem hoc ſequenti capite demonſtraturus ſum.

Quomodo & quando iudex dari a prætore ſolcat: deq̀ue litis conteſtatione quædam non vulgaria.

CAP. XI.

ERAT olim album iudicū, in quod referebantur iudices quos prætor dirimendis priuatis controuerſijs operam volebat dare. Huius albi meminit Seneca de benefic. lib. iij. Non poteſt, inquit, ad hæc iudex ſumi ex turba ſelectorum, quem

cenſus

cenſus in album & equeſtris hereditas miſit. Idque multò dilucidius ab A. Gellio his verbis definitum eſt lib.xiiij.cap.ij.Quo primùm tempore a prætoribus lectus in iudices ſum, vt iudicia quæ appellantur priuata, ſuſciperem, libros vtriuſque linguæ de officio iudicis ſcriptos conquiſiui.Eòque ſenſu ſelectos iudices viſus eſt etiam Horatius accepiſſe Ser. lib.j. Sat. iiij. cùm ita ſcriberet: *Vnum ex iudicibus ſelectis obijciebat.* Illud etiam obſeruabatur, vt non is quem prætor volebat, ſed quem partes elegerant, iudex ex ordine ſelectorum a prætore daretur. Conſenſu enim litigantium iudices olim dari ſolitos, ex Papiniano conſtat,cap. xxiij. De appellat. Idque veriſſimum eſſe etiam ex Cicerone poteſt euidenter intelligi. Sic enim pro Cluentio ſcribit: Neminem voluerunt maiores noſtri, non modò de exiſtimatione cuiuſquam, ſed ne pecuniaria quidem de re minima, iudicem eſſe, niſi qui inter aduerſarios conueniſſet. Et idcirco obſeruandum eſſe ait Calliſtratus, ne is iudex detur quem altera pars nominatim petit,cap. xvij.De iudicijs. Neceſſum enim eſt, vt vtraque pars in collocando iudice conſentiat. Eáque de cauſſa qui nominatim iudicem petebat, ſolebat aduerſarium interrogare, an huiuſmodi iudice contentus eſſet, & non potius alium poſceret. Qua in re hæc vſitata fuiſſe

ſolemnia verba Feſtus auctor eſt: SI ALIVM PROCAS, NIVE EVM PROCAS. Sic enim lib. xiij. ſcribit: Eſt enim procare poſcere vt cùm dicitur in iudice conlocãdo, *Si alium procas, niue eum procas*, hoc eſt poſcis. Si autem iudex quem actor nominabat, reo non diſpliceret, tunc iudex inter actorem & reum conuenire dicebatur. Eóque ſenſu accipiendum eſt quod ſic Valerius libro ſecundo, cap. iij. ſcribit: Itaque iudex inter eos conuenit Attilius Calatinus, apud quem Valerius in hunc modum egit. Et tunc quidem moris etiam fuiſſe videtur, vt prætor eum qui inter partes conuenerat, iudicem partibus ex conuentione addiceret. cap. lxxx. De iudicijs. Et ita accipiendum eſt, quod paſſim de addicto iudice apud auctores obuium eſt. cap. xxxix. & xlvj. De iudicijs. cap. lix. §. fi. Ad s. c. Treb. Eum igitur quem partes elegerant iudicẽ arbitrúmue, addicebat prætor, & ſimul etiã in verba litis ius componebat, actionem vel purè vel addita exceptione decernens. Idque tam eſt ex Cicerone eiúſque interprete Mario Victorino manifeſtum, vt amplioribus nullis probationibus opus habeat. Sic enim Cicero De inuent. lib. ij. ſcribit, de tranſlationibus differens: Nam & prætorijs exceptionibus multæ excluduntur actiones, & ita ius ciuile habemus conſtitutum vt cauſſa cadat is, qui nõ quemadmo-

admodum oportet egerit. Quare in iure plerumque verſantur. Ibi enim & exceptiones poſtulantur, & quodammodo agendi poteſtas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorum conſtituitur. Hæc Cicero. In hunc locum ſcribit etiam Marius Victorinus ad hunc modum: Prætores etenim qui ius dicebant, iudices cauſſæ dabant, & controuerſias vel genus agendi inſtituta actione formabant. Ita ſibi præſcribebat prætor, qua accuſator, qua reus deberet actione vti: præſcribendo quid fieret, excipiendóque quid non fieret, tranſlationis controuerſiam actionibus auferebat. Erat præterea inſtitutum vt cauſſa caderet is, qui non quemadmodum oportebat egiſſet. Ergo etiam propter hoc formaliter ad iudicium veniebatur. Apud ipſum verò prætorem, cùm litis ipſius forma componeretur, illic partes litigantium aut excipiebant aliquid, aut ſimplicem actionem accipiebant. Vnde in ipſo, vt dixi, iure, hoc eſt apud prætorem de modo agendi cùm quæreretur, fiebat exceptio atque tranſlatio. Hactenus Victorinus. Hinc etiam obſcurum non eſt, quid ſibi his verſibus voluerit Ouidius. Faſt. lib j.

Ille nefaſtus erit, per quem tria verba ſilentur,
Faſtus erit per quem lege licebit agi.

Tria enim verba, quorũ hic meminit Ouidius, hæc fuiſſe, *Do, Dico, Addico*, docet eleganter M.

ter M. Varro. Sic enim lib. v. De ling. Lat. ſcribit. Dies faſti ſunt, per quos prætoribus omnia verba ſine piaculo licet fari. Contrarij horum vocantur nefaſti, per quos dies nefas fari prætorē *Do*, *Dico*, *Addico*. Itaque non poteſt agi. neceſſè enim eſt aliquo eorū vti verborum cùm lege quid peragitur. Hæc Varro. Diximus verbum *Addico*, ad prætoriam cognitionem referri poſſe, & verbum *Do*, quominus ad iudicis pertineat dationem, quemadmodum *Dico*, ad iuriſdictionem, nihil eſſe in cauſſa ſuſpicor. Atque ita quidem ſatis opinor perſpicuum eſt, ius olim in litis verba cōponere, iudicèmque aut arbitrum dare, prætorem conſueuiſſe. Dato autem iudice & in litis verba iure compoſito, hoc eſt ordinato iudicio, in perendinum diem, ſi Aſconio credimus, vt ad iudicium, hoc eſt ad datum iudicem, veniret, vtraque pars inuicem ſibi denuntiabat: & a prætore decedens, ad eos qui tribunal adſiſtebant, hæc quoque ſolemnia verba pronuntiabat, TESTES ESTOTE: ijſque verbis litem dicebantur actor & reus conteſtari, auctore Feſto. Eòque ſenſu accipiendum eſt, quod de lite conteſtata, déque ordinato iudicio, paſſim apud prudentes iuris obuium eſt. Hinc etiam conſtat quid illud ſit quod ſic de re comperendinata idem Feſtus ſcribit: Res comperendinata ſignificat iudicium in diem tertium conſti-

conſtitutum. Et hæc ſic erant in vſu, ſi de facto deque certo iure cognoſcendum foret. Cùm enim iudicem prętor iudicéſue dabat nudam ſimplicémque veritatis, quæ facti eſt & iuris certi, inquiſitionem commendabat, dicebátq; *Si paret Titium dare oportere*, quemadmodum eſt a nobis demonſtratum, De præiudicijs lib. j. cap. vj. Proinde ſi perplexa quædam iuris incideret quæſtio, iudex non dabatur. Idque omnium optimè nos docet Seneca, De benef. lib. iij. Sic enim ſcribit: De quibuſdam etiam imperitus iudex dimittere tabellam poteſt, vbi feciſſe aut non feciſſe pronuntiandum eſt, vbi prolatis cautionibus controuerſia tollitur, vbi inter diſputantes ratio ius dicit. Vbi verò animi coniectura capienda eſt, vbi id de quo ſola ſapientia decernit, in controuerſiam incidit, non poteſt ad hæc ſumi iudex ex ordine ſelectorum, quem cenſus in album, & equeſtris hereditas miſit. Hæc Seneca. Senſus enim eſt, in ijs iudicijs priuatis iudicem dari poſſe, quæ facti ſolam inquiſitionem continent. in ijs verò quæ ſola ſapientia decernenda ſunt, hoc eſt in quibus quid iure, quid iniuria factum, quid æquum quid iniquum, quid iuſtum quid iniuſtum ſit, dubitatur, non poſſe iudicem dari. Et idcirco huiuſmodi controuerſiæ, edicto concilio ſiue conuentu, centumuirorum ſententijs apud vrbanum præto-

 rem di-

rem dirimebantur. Idque non obſcurè teſtatur Cicero, cùm ſic De oratore libro primo ſcribit: Nam quòd maximas centumuirales cauſſas in iure poſitas protuliſti, quæ tandem earum cauſſa fuit, quæ ab homine eloquenti, iuris imperito, non ornatiſſimè potuerit dici? Huic etiam conſentaneum eſt ex libro quarto capite ſecundo, Quinctiliani illud: Id accidit aliquando vtrique parti, cùm vel nulla expoſitio eſt, vel de re conſtat, de iure quæritur: vt apud centumuiros filius an frater debeat eſſe inteſtato heres. Igitur apud datos iudices de facto, certoque iure, & de iure incerto apud centumuiros decemuiróſque tractari diſceptarique ſolet. Diximus prætorē aut exercuiſſe diebus cognitionum aut præbuiſſe conſilium, aut denique in aliquem diem certum conuentum edixiſſe. Quomodo conſilium exercuerit, etiam eſt a nobis demonſtratum. Nunc videamus qua ratione præbuerit conſilium prætor.

Quomodo præbuerit conſilium prætor.

CAP. XII.

VISSE videtur certus quidam dies cognitionum, quo minori manumittere volenti, & alijs omnibus qui

qui quid ſine ſententia conſilij prohibentur facere, quique in integrum deſiderant reſtitui, conſilium prætor præbere ſolet. Minor annis viginti lege Aelia Sentia, manumittere ſine conſilio prohibetur, capite quarto §. ij. De manum. vind. §. eadem, Inſtitut. quib. ex cauſſis manum. non licet. Et idcirco præbere conſilium dicebatur minori prætor manumittere volenti cùm ſedens pro tribunali, adhibitis quinque ſenatoribus & totidem equitibus Romanis cognoſcit an cauſſæ manumiſſionum, quas annis viginti minor allegat, iniuſtæ ſint, & non ex luxuria potius, hoc eſt prodigalitate proficiſcantur, quàm ex affectu. cap. vnic. in princ. De off. conſ. cap. v. vj. & xvi. de ma vind. cap. xxvij. De manumiſ. teſt. Theoph. in d. §. eadem. Et tunc quidem ſi prætori totique conſilio cauſſæ viderentur iuſtæ, apud ſe minori vindicta ſeruum manumittendi faciebat prætor de conſilij ſententia poteſtatem: vindictaque eius qui manumittendus erat capiti impoſita, hæc ſolemnia verba pronunciabat: AIO TE LIBERUN MORE QVIRITIVM: & ſtatim peracta manumiſſione, in acta nomen manumiſſi referebatur, vt eſt a me dilucidè probatum Variorum lib. iiij. cap. ix. Quibus etiam conſentaneum eſt illud Cornuti in Perſiū: Vindicta eſt virga prętoris qua manumittẽdi a prætore in capite

pulſantur; ideo ſic dicta, quia eos vindicat libertati. Eoque pertinet quod ſic reſcripſit imperator Gordianus: Etſi minor viginti annis, vt allegas, conſtituta, ſeruum tuum ab eo circunſcripta in concilio manumiſiſti, tamen vindictæ impoſitio, qua libertas iuſta munitur, ne obtentu quidem ætatis reſcindi poteſt, cap. ij. C. Si aduerſ. lib. Per concilium, conuentum intelligit Imperator prouincialem. In prouincijs enim extremo concilij ſiue conuentus die præbebat præſes aut proconſul conſilium, auctore Theophilo. Et ſic quidem differunt *In concilio* et *Apud conſilium* manumittere: quod a nemine eſt animaduerſum.

Vlpiani reſponſum, & quædam Alexandri conſtitutio emendantur.

CAP. XIII.

HINC quæſitum videtur, an conſul viginti annis minor apud ſe manumittere poſſit. Et reſpondit quidem Vlpianus, non poſſe: hanc ſubijciens rationem, *Cùm ipſe ſit qui ex ſenatuſconſulto conſilij cauſſam examinat.* cap. vnico. de off. conſul. Quæ verba idcirco vitioſa videri poſſunt, quòd huiuſmodi examinatio non ſenatuſconſulto ſed lege Aelia Sentia conſuli prætorique iniuncta ſit. Et quanuis factum aliquod eſſet circa legem hanc ſenatuſconſultum, non tamen

men eſt veriſimile, idipſum quod lege iamdudum obtinuerat, & necdum cœperat exoleſcere, iterum ſenatuſconſulto inculcatum fuiſſe. Habeo exemplar manuſcriptum, in quo ſic expreſsè ſcriptum repperi; *Cùm ipſe ſit qui ex ſe. cō. conſilij cauſſam examinat*: Hinc ſuſpicor probabili coniectura, non notas pro notis accepiſſe compilatores, & ſic ab initio ſcriptum fuiſſe, *Cùm ipſe ſit qui ex ſe com conſilio cauſſam examinat*. Vt ſit ſenſus, minorem viginti annis conſulem ideo apud ſe non poſſe manumittere, quia cauſſam manumiſſionis aliunde examinare huiuſmodi conſul nō poteſt, quàm ex ſe. Nam *Com* pro *Cum*, interdum veteres poſuiſſe, ex editione pandectarū Florentinarum euidentiſſimum eſt. cap.xxij. de reb.cred. ca. ix. Rem pupilli ſaluam fore. Et ſic in effectu aliud nihil videri poteſt Vlpianus voluiſſe, quàm neminem poſſe cauſſam manumiſſionis quaſi dominum allegare, coram conſilio, & eandem quaſi conſulem conſilium præbentem examinare, examinatámque approbare, aut reprobare. Eſt enim abſurdum vt ſemetipſum quis examinet, arg. cap. xiij. §. ij. Ad s. c. Treb. Sunt qui putent pro *Ex ſenatuſconſulto*, in hoc reſponſo legi omnino debere *Ex ſententia conſilij*. Sed hi non animaduerterunt, ſententiam conſilij cauſſæ examinationem ſic neceſſariò ſubſequi, vt non antè quicquam

definire conſilium ſoleat, quàm cognitæ eſſent, examinatæque manumiſſionum cauſſæ. Et idcirco non ex ſententia conſilij cauſſam examinabat conſul aut prętor, ſed examinatam cum conſilio cauſſam, de conſilij ſententia aut approbabat, aut, ſi ita videretur, reprobabat. Eſt enim aliud cauſſam examinare, aliud item approbare, aut reprobare. Illud etiam quæſitum eſt, quandoquidem ſine conſilio minor annis viginti nō poſſit manumittere, an ſeruos ſuos hac conditione tradere prohibeatur vt manumittantur. Et extat quidem reſcriptum de hac re Alexandri imperatoris, cuius hæc ſunt verba: Si minor annis viginti ad libertatem præſtandam homines tradidiſti: ſenatuſconſulto quod geſtum eſt, irritum conſtituitur, cap. iij. C. qui ma. non poſſ. Ad hoc reſcriptum ſcribit in hanc ſentētiam Thalelæus: Quoniam lex prohibet viginti annis minores ſine conſilio manumittere, ſolent illi ſeruos ſuos hac conditione alijs viginti annis maioribus tradere, vt ab ijs manumittantur: quod vetat hæc conſtitutio. Et hæc quidem vera eſt huius reſcripti ſententia. Sed quòd in eo ſenatuſconſulti mentio fit, id mihi mirum in modum ſuſpectū eſt, & omnino mendoſum videtur. Errorem ad notarum quandam interpretationem refero, prorſus a vero huius reſcripti ſenſu alienam. Dubium non eſt, quin

C. litera *Conſilium*, & præpoſitionem *Sine* per literam S. veteres deſignarint. Has enim notas c. c. Conſilium ceſſat, & illas S. T. A. *Sine tutoris auctoritate*, interpretatus eſt Valerius Probus. Hæc ſi vera ſunt, conſequens ergo eſt, huiuſmodi notas S. C. tam *Sine Conſilio* quàm *Senatuſconſultum*, ſignificare. Et idcirco manifeſta quadam ac perſpicua ratione pro *Senatuſconſulto*, in hoc reſcripto reponendum *Sine conſilio*, planè mihi perſuaſum habeo. Nam ſi dixeris, lege quidem Ælia Sentia prohiberi minorem viginti annis ſine conſilio manumittere, ſed eadem lege non prohiberi ſeruos ſuos hac conditione vt manumittantur, tradere: idque ne fieret ſingulari quodam ſenatuſconſulto poſt legem Æliam Sentiam prouiſum eſſe; reſpondebo his dici nihil incõmodius poſſe. Tam enim de minoribus homines ſuos ad libertatem præſtandam alteri tradentibus, quàm de ijs minoribus qui ſine conſilio manumittunt, legem Aeliam Sentiam ſpecialiter tractaſſe ex Marcello probari euidentiſſimè poteſt. Cùm enim docuiſſet Marcellus, ſi minor viginti annis ſeruum in hoc vendiderit, & tradiderit, vt manumittatur, nullius momenti eſſe traditionem, hæc verba ſubiecit: *Lex quippe conſilio eius quaſi parum firmo reſtitit*: capite tertio. de ſer.

exportand.

exportand. Per legem haud dubiè non ſenatuſconſultum aliquod, ſed legem Aeliam Sentiam intelligens. Idque Pauli etiam reſponſo quodam expreſsè continetur. Si minor viginti annis, inquit Paulus, ſtipuletur ſeruum manumiſſurum, non eſt exſecutio ſtipulationis danda: ſed ſi ipſorum viginti annorum erit, non impedietur manumiſſio, quia de minore lex loquitur, cap. lxvj. de verb. obligat. Per legem enim vt legem intelligamus Aeliam Sentiam, reſponſi huius epigraphe manifeſtum facit, quæ talis eſt: *Paulus libro tertio, ad legem Æliam Sentiam.* Vixit imperatoris Alexandri temporibus Iulius Paulus, vixit & Modeſtinus, iiſdem temporibus erat in vſu lex Ælia Sentia. Et quia veriſimile non eſt idipſum quod ea lege continebatur, quódque in vſu erat conſtantiſſimo, iterum nouo ſenatuſconſultō fuiſſe comprehenſum, idcirco non dubitaui, quin rectius, *Sine conſilio,* quàm *Senatuſconſulto,* poſſit apud Alexandrum in hunc modum legi: *Si minor viginti annis ad libertatem præſtandam homines tradidiſti, ſine conſilio quod geſtum eſt, irritum conſtituitur.* d. cap. iij. Quòd igitur minor annis viginti ad præſtandam libertatem homines tradere non potuerit, id non ſenatuſconſulto, ſed legi Aeliæ Sentiæ tribui omnino debet. His addatur factum aliquod circa legem Aeliam Sentiam olim ſenatuſcon-

tuſconſultum fuiſſe, ex eo etiam probari non poſſe, quòd de feminis quæ matrimonij cauſſa manumittútur, ſenatum legimus cenſuiſſe, in ca.xiij.de ma.vind. Illud enim ad ſingulare quoddam de feminis, quæ matrimonij cauſſa manumittuntur, ſenatuſcóſultum, non autem ad legem Aeliam Sentiam directò pertinuiſſe, ex Modeſtino eſt euidentiſſimum, cap.xxj.qui & a quib.ma. Theophilus auctor eſt, die aliquo conuentus ſtatis anni temporibus conſilium præberi in prouincijs ſolitum. Idque vt rectius intelligatur, dicam primo loco de conuentu prouinciali, ad conuentum ciuium Romanorum Romanæque ciuitati proprium, ordine tranſiturus.

De conuentu prouinciali.

CAP. XIIII.

PROVINCIAE ſuos habebant præſides, prætores, aut proconſules, & earum ciuitates ſingulæ ſuos etiam habebant magiſtratus municipales. Erant cauſſæ quæ ſine præſide, ſine proconſule nequibant expediri: & idcirco non poterant de ijs magiſtratus municipales cognoſcere. Et ſanè, quæ magis imperij ſunt, quàm iuriſdictionis, ea omnia huiuſmodi magiſtratus facere prohibentur, cap. xxvj. Ad municipal. Dices, quínam igitur fieri poteſt, vt vnus proconſul, vnus præſes, omnium vnius prouinciæ

uinciæ ciuitatum cauſſas audiat? An ei de ciui tàte in ciuitatem proficiſci neceſſum fuit? Nequaquam. Nam certis anni temporibus, volens forum agere, cõuentum indicebat. Cùm enim totum ferme annum bellis gerendis occuparetur, certo quodam tempore, cùm hyems & hybernæ tẽpeſtates ſub pellibus agere milites prohiberent, omiſſis armis, iudicijs (auctore Theophilo) vacabat. Qui totum id eſſe nugatorium clamitat, audiat ille quid Cicero ad Atticum ſcripſerit Epiſt.lib.v. Erat mihi in animo, inquit Cicero, recta proficiſci ad exercitum, æſtiuos menſes reliquos rei militari dare, hybernos iuriſdictioni. Quid? Nõne ſic etiam libro quadrageſimo quarto Liuius ſcribit? Eodẽ hoc anno T. Quinctius Elatiæ, quo in hyberna reduxerat copias, totum hyemis tempus iure dicundo conſumſit. Et tunc quidem omnes ſuæ prouinciæ ciuitates ad certum aliquem locum præſes conuocans, de controuerſijs earum cogniturus, indicere forum dicebatur. Virgilius Æneid.lib. v.

Indicitque forum, & patribus dat iura vocatis.

Id eſt, inquit Seruius, tempus & locum deſignat agendorum negotiorum, qui conuentus vocatur. Auctor eſt etiam Feſtus, eum qui prouinciæ præeſt, forum agere tunc intelligi, cùm ciuitates vocat, & de cõtrouerſijs earum cognoſcit. Quo ſenſu forum agere ſcripſit

ad

ad Atticum Cicero Epiſt. lib. v. Appius, inquit, vt audiuit nos venire, in vltimam prouinciam ſe cōiecit Tarſum vſque: ibi forum agit. Et paulò pòſt: Appius noſter cùm me aduentare videret, profectus eſt Tarſum vſque Laodicea, ibi forum agit cùm ego ſum in prouincia: quam eius iniuriam non inſector. Idem Cicero ſic etiam in eodem ad Atticum lib. v. ſcribit: Idibus Februarij, quo die has litteras dedi, forum inſtitueram agere Laodiceæ Cybiraticum, & Apamenſe: ex Idibus Martij ibidem Symadenſe. Eoque arbitror Apuleium reſpexiſſe, cùm ſic in Apologia prima ſcriberet: At vos cogitatis apud Claudium Maximum dicere, apud virum ſeuerum, & totius prouinciæ negotijs occupatum. Non inde ergo conuentus dicitur, quòd ſimul iudices & litigatores conuenirent, vt exiſtimauit Theophilus (omne enim iudiciũ dici cõuentus hac ratione poſſet) ſed inde potius, quòd omnes vnius prouinciæ ciuitates certo tempore in locum certum, ſuarum litium apud pręſidem proponendarum cauſſa, edicto contraherentur. Idque omnium optimè nos docet Liuius. ſic enim libro quadrageſimo primo ſcribit: Siculorum ciuitatibus Syracuſas, aut Meſſanam, aut Lilybæum indicitur concilium: prætor Romanus conuentus agit, eò imperio euocati conueniunt: excelſo in

ſuggeſtu

ſuggeſtu ſuperba iura reddentem,ſtipatum lictoribus vidét:virgæ tergo,ſecures ceruicibus imminent, & quotannis alium atque alium dominum ſortiuntur. Sic conuentum viſus eſt accepiſſe Suetonius in Iulio Caeſare: Quæſtori, inquit, vlterior Hiſpania obuenit. vbi cùm mandato prætoris iure dicendo conuentus circumiret, Gadéſque veniſſet, animaduerſa apud Herculis templum magni Alexandri imagine,ingemuit. Huc etiam referendum eſt quod ſic Traiano Plinius ſcribit Epiſt. lib. x. Cùm citarem iudices domine,conuentum inchoaturus, Flauius Archippus, vacationem petere cœpit vt philoſophus. Et huiuſmodi quidem conuentus extremo die conſiliũ præberi ad hunc modum conſueuiſſe,ſcribit idem Theophilus: Procedebat præſes aut proconſul,& in tribunali ſuo conſidebat, vnáque iuxta eum viginti viri, qui peregrini recuperatores dicebantur, apud quos manumiſſionis iuſtæ cauſſæ ab ijs allegabantur,qui ſine conſilio non poterant manumittere. Erántque omnes hi recuperatores ciues Romani, auctore Vlpiano in fragm. tit. j. Et ſic quidem in prouincijs haberi conuentus præberique conſilium ſolet.

Emendatur Vlpiani reſponſum quoddam.

CAP. XV.

CETE-

CETERVM in Romana ciuitate longè alia & præbendi conſilij & conuentus edicendi ſeruata fuit ratio. Conſilium enim Romæ certis ſtatiſque diebus præberi ſolet, etiam ſi concilium non ediceretur. Quemadmodum enim dies erant in ciuitate Romana poſtulationum certi: ſic quoque certos ſtatóſque fuiſſe cognitionum dies, quibus aut exerceretur aut præberetur conſilium, ex ijs quæ ſuprà dicta ſunt iam ſatis conſtat. Eoque viſus eſt Vlpianus reſpexiſſe, cum ita ſcriberet: *Sed etſi hac lege ei ſeruus fuerit donatus vt manumittatur, permittendum erit manumittere, ne conſtitutio diui Marci ſuperueniens, cunctationem conſulis dirimat.* cap. xx. De ma. vind. Certum eſt, ex diui Marci conſtitutione, ſeruos hac conditione donatos vt manumittantur, ſi non manumittantur, ipſo iure liberos fieri. cap. xx. de manumiſſ. cap. xvj. §. j. De ma. vind. Eaque res efficit, vt minori viginti annis, qui ſine conſilio non poteſt manumittere, huiuſmodi ſeruum etiam ſine conſilio permittendum ſit manumittere. Nam ſi dies ſeſſionum quibus præberi conſilium certis anni temporibus moris eſt, minor vt manumittat expectauerit, ſuperueniet ilico diui Marci conſtitutio, & ſeruum ipſo iure liberum faciet. Hæc ſi vera ſunt, dubium igitur non videtur,

quin pro *Conſulis*, legi in hoc reſpõſo *Conſilij* debeat, hunc in modnm: *Ne constitutio diui Marci ſuperueniens cunctationem conſilij dirimat*. Quid enim? Si prætor conſilium præberet, cur non æquè apud prætorem fieret huiuſmodi manumiſſio? Cur igitur magis conſulis quàm prætoris meminit Vlpianus? Quid item in hac re decerni a conſule poſſet, ſi eius ſine conſilio fieret copia? denique ſui copiam ſemper omnibus vindicta manumittere volentibus, & prætor, & conſul, etiam in tranſitu ſolent facere: at conſilium non niſi certis ſtatiſque diebus præberi poterat. Quis igitur eſt qui non videat, hîc omnino legendum eſſe *Cunctationem conſilij*; eius videlicet, quod a prætore, vel a conſule, minori manumittere volenti ſolet præberi? Errorem hunc ad notarum interpretationem peruerſam refero. His enim notis D. S. C. vſi plerumque veteres ſunt. In quarum interpretatione, non Tribonianus ſolùm, ſed ipſemet etiam Valerius Probus, videtur hallucinatus eſſe, ſic eas interpretans, *De conſulum ſententia*; cùm nihil aliud ſignificent, quàm, *De conſilij ſententia*. Idque illud Feſti liquidò demonſtrat: Parum cauiſſe videri pronunciat magiſtratus, cùm de conſilij ſententia capitis quem comdemnaturus eſt. Et Ciceronis illud ad Atticum lib. ij: Ait ſe de conſilij ſententia rem ad ſenatum reieciſſe. Quibus

etiam conſentaneum eſt, quod idem Cicero ſic ad Atticum ſcribit, lib. iiij. Nobis ſuperficiem ædium conſules de conſilij ſententia, æſtimarunt HS vicies. Liuius etiam ſic lib. xlv. ſcribit: Ibi pro tribunali pronunciauit de ſentẽtia cõſilij S.P.Q.R. Illyrios eſſe liberos iubere. Et paulo pòſt: Silentio per præconem facto, Paullus latinè quæ ſenatui, quæ ſibi ex conſilij ſententia viſa eſſent, pronuntiauit. Hinc deinde factum etiam videri poteſt vt pro *Conſilium* plerumque *Conſulem* notarum interpretes malè poſuerint. Id quod in hoc reſponſo demõſtrauimus accidiſſe: in cuius principio etiam legendum eſt Viginti, non, vt paſſim legitur, viginti quinque. Hanc enim reſtitutionem omnino poſtulat lex Ælia Sentia.

De Conuentu Ciuium Romanorum.

CAP. XVI.

NEC QVIDEM in prouincijs ſolùm conuentus indicebatur, ſed etiam Romæ indici conuentus ſolet. Eoque referendum eſt, quod tertio modo conuentum dici Feſtus ait, cùm a magiſtratibus iudicij cauſſa populus congregatur: per populum haud dubiè populum Romanum intelligens. Eaque congregatio ſic fieri ſolet vt vel calarentur comitia, vel concilium ediceretur. Indicere forum & concilium edicere, nomine quidem diuerſa, re tamen & ef-

fectu eadem ſunt. Feſtus enim putat concilium dictum eſſe, a concalando, hoc eſt conuocando · quemadmodum videlicet a conueniendo conuentus. Et hinc videor mihi intelligere quid illud ſit, quod ſic eſſe ſcriptum in libro Lælij Felicis ad Quinctum Mutium Gellius ait lib. xv. cap. xxvj. Is qui non vniuerſum populum, ſed partem aliquam adeſſe iubet, non comitia ſed concilium edicere dicitur. Huius enim loci is videri poteſt eſſe ſenſus: quemadmodum cùm vniuerſus populus iudicij publici cauſſa conuocatur, dicuntur calati comitia: ſic cùm populi pars priuati iudicij nomine in certum aliquem locum contrahitur, edici concilium dicitur. Quod fieri ſolet in centumuiralibus iudicijs. Sic enim de ijs ſcribit idem Feſtus: Centumuiralia iudicia a cẽtumuiris ſunt dicta. Nam cùm eſſent Romæ triginta & quinque tribus (quæ & curiæ dictæ ſunt) terni ex ſingulis tribubus ſunt electi ad iudicandum, qui centumuiri appellati ſunt: & licet quinque amplius quàm centum fuerint, tamen quo facilius nominarentur, centumuiri dicti ſunt. Eoque referendum eſt quod ſic Varro De re ruſtica lib. ij. cap. j. ſcribit· Si inquam numerus nõ eſt adamuſſim, vt non eſt cum dicimus mille naues ijſſe ad Troiam, centumuirale eſſe iudicium Romæ. Igitur in conuentu publicorum iudiciorum

calan.

calantur comitia, concilium non edicitur, iuxta Plauti illud in Aulularia:

Ibo intrò, vbi de capite meo ſunt comitia.

In priuatorum verò iudiciorum conuentu, comitia non calantur, ſed edicitur concilium: hoc eſt, vniuerſus populus ſimul non conuocatur, ſed ſorte ex ſingulis tribubus terni dumtaxat eliguntur viri ad iudicandum. Quamuis interim non ignorem edici ſolitum tunc rectè concilium etiam exiſtimari, cùm plebs a tribunis ſuis noui iuris ſciſcendi gratia congregatur: eoque reſpexiſſe Lælium quoque Felicem videri poſſe, preſertim cùm Feſtus ſic etiam ſcripſerit: Cum populo agere, hoc eſt populum ad concilium aut comitia vocare. Res admodum eſt obſcura, & in rebus obſcuris probabilibus coniecturis tribuere aliquid auctoritatis, ingenui profectò ac liberalis animi eſt. His ita expoſitis, nihil aliud eſſe nunc reliquum videtur, quàm vt centumuiralium iudiciorum ordinem ac progreſſum exemplis veris, & certis aliquot probatorum auctorum teſtimonijs explicemus.

Edi, & poſtulari quomodo ſoleat iudicium Centumuirale.

CAP. XVII.

AD IVDICIVM centumuirale hoc ordine procedi ſolet, vt apud prætorem vrbanũ ederetur actio que-

 rela

rela proponeretur, cauſſaque diceretur. Tum prætor cauſſa ſummatim cognita, aut faciebat apud centumuiros litigandi poſtulantibus poteſtatem, aut eam denegabat. Veluti ſi quis iniuſtè a ſuis parentibus exheredatum ſe conquereretur, prætorē adibat, proponebat querelam ſuam ad iudicium centumuirale admitti poſtulans. Et tunc quidem, ſi tam manifeſtæ ab heredibus inſtitutis proferrentur exheredationis cauſſæ, vt filius exheredatione cuiuis facilè videretur dignus, filium non patiebatur prætor de inofficioſo patris teſtamento centumuirali iudicio experiri, & ſecundùm tabulas ſcriptis heredibus dabat bonorum poſſeſſionem. Sin contrà exheredatum iniquè filium tam liquidum eſſet, vt nulla opus ampliore cognitione foret, nulloque centumuirali iudicio: tunc etiam prætor filio contra paterni teſtamenti tabulas bonorum dabat poſſeſſionem, & ſcriptos heredes lege agere non patiebatur. Hæc omnia dilucidè probari poſſunt ex Valerio Maximo. Sic enim lib. vij. cap. vij. De C. Calpurnio Piſone prætore vrbano ſcribit: Egregia quoquē C. Calpurnij Piſonis prætoris vrbani conſtitutio. Cùm enim ad eum Terentius, ex octo filijs quos in adoleſcentiam perduxerat, ab vno in adoptionem dato exheredatum ſe querelam detuliſſet, bonorum adoleſcentis poſſeſſionem

onem ei dedit, heredéſque lege agere paſſus non eſt. Hæc Valerius. Locum hunc ſic reſtituit Cuiacius vt pro, *præfecti vrbis*, legatur nunc rectè, *prætoris vrbani:* errorémque ex notis ortum eſſe teſtes ſunt libri manuſcripti. Has enim notas PR. VRB. prætorem vrbanum ſignificare auctor eſt Valerius Probus. Eaſdem etiam ad præfectum vrbis referri conſueuiſſe indicant numiſmata. Duo enim in Goltzij Iulio Caeſare extant numiſmata, quorum alterum ſic eſt inſcriptum: L. PLANCVS PR. VRB. alterum ſic: L. MINVTI. PLANCVS PRAEF. VRB. Habeo etiā exemplar Valerij manuſcriptū, eiúſq; mihi copiam fecit iuriſcōſultus doctiſſimus Ægidius VVijtſius; in quo non quidem notis, ſed litteris expreſſis ſic ſcriptum eſt: *C. Calpurnij Piſonis prætoris vrbis conſtitutio.* Eſt igitur in poteſtate prętoris vrbani de inofficioſo teſtamento querentibus experiundi apud centumuiros (eſt enim huiuſmodi iudicium centumuirale, cap. xiij. & xvij. De inoff. teſt. cap. lxxvj. de leg. ij.) poteſtatem facere, aut eam denegare. Et ſi quidem faceret poteſtatem, tunc etiam moris fuiſſe videtur, vt in ius heredes ſcripti vocarentur, & cum eo qui teſtamentum dicere volebat inofficioſum, in diem conuentus centumuirale iudicium apud prætorem ſubſcriberent. Et hoc nimirum illud eſt,

quod ſic Plinius ſcribit Epiſt. lib. v. Poſt hoc ille cum ceteris ſubſcripſit centumuirale iudicium, mecum non ſubſcripſit: adpetebat iudicij dies. Quod ſi biennium taceret, & ante biennium cum heredibus ſcriptis non ſubſcriberet, excludebatur a querela, qui ſe iniquè exheredatum contendere volebat. Quod ipſum etiam ex eodem Plinio probatur qui ſic in eodem loco ſcribit: Scis te non ſubſcripſiſſe mecum, & biennium tranſijſſe, omniaq; me vſucepiſſe. Biennium autem iſtud in quinquennium poſtea mutatum fuiſſe alio loco demonſtrabimus. Et cùm ſubſcriptum eſſet iudicium centumuirale, non ſtatim quidem expediebatur, ſed in diem aliquem côuentus differebatur; idque ſignificare videntur ſuperiora illa Plinij verba, *Adpetebat iudicij dies.* De quo die omnino ſentire viſus eſt Suetonius, ſic in Veſpaſiano ſcribens: Sorte elegit per quos rapta bello reſtituerentur, quique iudicia centumuiralia, quibus peragendis vix ſuffectura litigatorum ætas videbatur, extra ordinem dijudicarent, redigeréntque ad breuiſſimum numerum. Senſus enim eſt, ſorte viros aliquot elegiſſe Veſpaſianum, qui iudicia centumuiralia tandiu nullo conuentus ordinario ſeruato die dirimerent, donec illa ad breuiſſimum numerum redegiſſent. Cùm autem adeſſet ordinarius ille cognitionum

dies,

dies, in quem concilium ſiue conuentus centumuirorũ edictus erat, tunc decemuiri Stlitibus iudicandis haſtam cogere ſolebant centumuiralem. Et id quidem, qua ratione ſoleat fieri demõſtrabimus, ſi prius qui fuerint hi decemuiri, quia id paſſim ignoratur, argumentis aliquot probabilibus expoſuerimus.

Qui dicantur decemuiri Stlitibus iudicandis.

CAP. XVIII.

SVSPICOR viros illos decem quos prætor vrbanus in conſilium diebus cognitionum adhibebat, DECEMVIROS STLITIBVS IVDICANDIS appellatos fuiſſe. Nimirum ſub Auguſto decem, ſi Dioni credimus, ſenatores; ſub Antoninis & Alexandro, quinque ſenatores, & equites Romanos totidem. In conſilium (inquit Vlpianus in fragmen.) adhibentur Romæ quinque ſenatores, & quinque equites Romani. Fuiſſe autem hos quinque ſenatores & equites quinque, non aſſeſſores aut conſiliarios prætoris vrbani ſed iudices, ex eodem Vlpiano eſt euidentiſſimum, qui ſic libro ſecundo ad legem Aeliam Sentiam ſcribit: Illud in cauſſis probandis meminiſſe iudices oportet, vt non ex luxuria, ſed ex affectu de-

ſcendentes cauſſas probent. cap. xvj. De manumiſſ. vind. In hoc enim loco de ijs quinque ſenatoribus & quinque Romanis equitibus quos in conſilium adhibebat prætor, Vlpianum ſenſiſſe, tam ex eo conſtat; quòd hîc de cauſſis probandis agatur, quæ probatio apud conſilium fieri ſolet: quàm quòd ad legem Aeliam Sentiam hoc Vlpiani reſponſum pertineat, quia lege minor viginti annis non niſi cauſſa apud conſilium probata manumittere potuit. Idque mirum in modum Antonini reſcripto quodam confirmatur, cuius hæc ſunt verba: Eorum qui apud conſilium manumittuntur, poſt cauſſam a iudicibus probatam & manumiſſionem ſecutam, non ſolet ſtatus in dubium reuocari; ſi dicantur falſa demonſtratione liberati, capite primo, C. de vind. & apud conſ. ma. Eoque ſenſu conſilium accepiſſe viſus eſt etiam Valerius libro ſecundo, capite quinto, ſic de Q. Metello ſcribens: Nam quid plus honoris tribui potuit conſuli, quàm eſt datum reo Metello? qui quum cauſſam repetundarum diceret, tabulæque eius ab accuſatore expoſtulatæ; & ad nomen inſpiciendum circa iudicium ferrentur, totum conſilium ab earum contemplatione oculos auertit, ne de ea re, quæ in his relata erat, videretur dubitaſſe. Non in tabulis, ſed in vita Q. Metelli argumenta ſincerè

cerè adminiſtratæ prouinciæ legenda ſibi iudices crediderunt, indignum rati integritatem tanti viri exigua cera & paucis litteris perpendi. Hæc Valerius; conſilium expreſſè iudices interpretans non aſſeſſores, non conſiliarios. Igitur oportet, inquit Vlpianus, iudices, hoc eſt quinque ſenatores, & quinque Romanos equites, in cauſſis ijs, quas minor allegat ad conſilium manumittere deſiderans, probandis, meminiſſe, vt non ex luxuria, hoc eſt prodigalitate, ſed ex affectu deſcendentes cauſſas probent, dict. capite decimo ſexto. Et hæc, niſi fallor, veriſſima eſt huius loci ſententia. Igitur illi, per quos exercebat & præbebat conſilium prætor, quinque ſenatores, & equites quinque Romani, non aſſeſſores erant non conſiliarij, ſed iudices. Et quia decemuiri Stlitibus iudicandis, aliud nihil quàm decem iudices ſignificant, idcirco probabiliter etiam dici poſſe, & veriſimili coniectura liquidum videtur, illos quinque ſenatores & quinque equites, decemuiros olim Stlitibus iudicandis appellatos fuiſſe. Idque eò etiam videri poteſt veriſimilius, quòd Romæ decem hi iudices, & in prouincijs viginti recuperatores, certi fuerint & perpetui, non ex ſenatorio & equeſtri ordine ſortiti, aut ſine ſorte arbitratu prætoris Romæ, & in prouin-

prouincijs præſidis arbitrio ex conuentu mercatorum, vt quibuſdam perſuaſum eſt, ſingulis cognitionum diebus electi. Auctor eſt enim Vlpianus, eum cui mādata eſt iuriſdictio, conſilium exercere non poſſe. cap. ij. de off. eius cui mand. eſt iuriſd. Quibus verbis non prohibetur is, qui mandatam exercet iuriſdictionem viros aliquot prudentes in ſuū conſilium adhibere, (id ſiquidem fieri ſolere ex Ciceronis Quinctiana eſt euidentiſſimum;) ſed illos ipſos viginti certos recuperatores in prouincijs & Romæ quinque certos ſenatores illos, & equites quinque quibus exercere aut præbere præſes & prætor conſilium ſolebant, is cui mandata eſt iuriſdictio conuocare prohibetur, & cum ijs tanquam præſes, tanquam prætor tribunal adſcendere. Hoc enim eſſe cōſilium exercere docet Apuleius, ſic in Apolog. ij. ſcribens: Teſtor te Claudi Maxime, vóſque qui in conſilio eſtis, vóſque etiam qui tribunal mecum adſiſtitis. Et præter Apuleiū docet id ipſum etiam euidentiſſimè Liuius, de decem legatis de quorum ſententia L. Aemilius Paulus imperator res Macedonicas componeret diſſerens lib. xlv. ad hunc modum: Ipſe (L. Paulum intelligit) vbi dies venit quo adeſſe Amphipoli denos principes ciuitatium iuſſerat, litteráſque omnes quæ vbique depoſitæ eſſent, & pecuniam regiam conferri, cum decem

decem legatis circunfuſa omni multitudine Macedonum in tribunali conſedit. Aſſuetis regio imperio tamen nouum formam terribilem præbuit tribunal, ſummotior aditus, præco, accẽſus, inſueta omnia oculis auribúſque, quæ vel ſocios, nedum hoſtes terrere poſſent. Silentio per præconem facto, Paulus latinè quæ ſenatui, quæ ſibi ex conſilij ſententia viſa eſſent, pronuntiauit: ea Cn. Octauius prætor (nam & ipſe aderat) interpretata ſermone Græco referebat. Hæc Liuius. Et ſanè decem illos vigintique viros quos in conſilio prætores & præſides habebant, certos fuiſſe teſtatur manifeſtè Cicero, ſic in Verrem act. iiij. ſcribens: In conſilio habebat homines honeſtos e conuentu Syracuſano, qui Sacerdotis quoque in conſilio fuerant. Idem Cicero ſic etiam in eadem Verrina ſcribit: Illud negare poſſes aut nunc negabis te conſilio tuo dimiſſo, viris primarijs qui in conſilio C. Sacerdotis fuerant, tibi eſſe ſolebant remotis, de re iudicata iudicaſſe? teque eum quem C. Sacerdos adhibito conſilio cauſſa cognita abſoluiſſet, eundem remoto conſilio cauſſa incognita cõdemnaſſe? Proinde decem illos quos habebat in conſilio prætor iudices dignitatis aliquod, honoríſque nomen ſpeciale olim adeptos fuiſſe, & appellari DECEMVIROS STLITIBVS IVDICANDIS conſueuiſſe, omnino fit mihi veriſi-

veriſimile. Certè vel ob id etiam maximè quòd viginti illi quos in ſuum conſilium præſides adhibebant iudices, honoris gratia RECVPERATORES PEREGRINI appellarẽtur, auctore Theophilo. Et ſic quidem tales fuiſſe Romæ videntur decemuiri ſtlitibus iudicandis, quales in prouincijs erant peregrini recuperatores. Expoſui paucis quidnam de decemuiris ſtlitibus iudicandis ſentiam: ſed ita expoſui, vt interim in hac re, quemadmodum & in ceteris quæ a nobis proferuntur rebus omnibus, ſuum vnicuique liberum & integrum iudicium relinquam.

Quo ſenſu ſcripſerit Pōponius decemuiros Stlitibus iudicandis conſtitutos eſſe vt haſtæ præeſſent.

CAP. XIX.

POMPONIVS auctor eſt, hunc decemuiratum magiſtratũ fuiſſe, non alia de cauſſa conſtitutum, quàm vt haſtæ præeſſet, capite ſecundo §. xvj. De orig. iur. Quæ verba eandem omnino habere videntur ſententiam, quam noſtra de hoc decemuiratu opinio poſtulat. Hanc ſiquidem cuius Pomponius meminit haſtam, fuiſſe haſtam prætoriam, veriſimili coniectura probari poteſt. Auctor eſt enim Seneca, qui decreto prætoris in bona mittebatur, eum dici prætoris haſta in bona mitti conſueuiſſe. Sic enim in libro, De breuitate vitæ, ſcribit:

Non eſt quod me ſolos putes dicere, quos a baſilica immiſſi deinde canes eijciunt, quos aut in ſua vides turba ſpecioſiùs elidi, aut in aliena contemtius, quos officia domibus ſuis euocant, vt alienis foribus illidant, quos haſta prætoris infamibus beat lucris, & quandoque ſupputatio exercet. Hæc Seneca, per infamia lucra, eam haud dubiè bonorum intelligens proſcriptionem, quæ miſſionem in bona decretalem poſt diem trigeſimum ſubſequebatur. Feſtus etiam auctor eſt haſtam armorum & imperij ſummam eſſe: magiſtratúſque per imperia potentiores priuatis haberi. Et idcirco ſatis eſſe arbitror veriſimile, haſtam ſedentis pro tribunali magiſtratus, etiam illam cui præfuiſſe decemuiri dicuntur, inſigne fuiſſe & inter ea inſignia numerari, quorum Vlpianus meminit, cur prætor vtriſque luminibus orbatum pro alijs poſtulare prohibeat, hanc proferens ratione͂: Videlicet quòd inſignia magiſtratus videre & reuereri non poſſit, ca. j. de poſtul. Idque eo mihi conſtantiùs perſuadeo, quòd videam ſic Epi. li. ij. Cyprianu͂ ſcripſiſſe: Seuit inuice͂ diſcorda͂tium rabies, & inter togas pace rupta forum litibus mugit inſanu͂, haſta illic & gladius & carnifex præſto eſt. Certè non tam quòd hi qui alicui rei præpoſiti ſunt, quàm quòd illi qui rei ſunt alicuius auctores, rectè dicantur rei præeſſe.

Vnum olim ex pontificibus fuiſſe annis ſingulis conſtitutum ait Pomponius, vt præeſſet anno priuatis, d. cap. ij. §. ij. hoc eſt, vt priuatis in reddendo iure præficeretur. Suetonius in Auguſto: Iuſſúſque comparato exercitui pro prætore præeſſe. Et Cicero de oratore lib. i. Multiſque præeſſem, inquit, qui aut interdicto tecum contenderent, aut te ex iure manu conſertum vocarent. Hoc eſt, multis auctor eſſem, tecum interdicto contendendi, aut te ex iure manu conſertum vocandi. Probauimus in conſilium adhibuiſſe prætorem quinque ſenatores, & equites quinque Romanos, hoc eſt decem viros: eóſque viros decem, non aſſeſſores, non conſiliarios fuiſſe prætoris, ſed iuriſdictioni ſic prefuiſſe, vt ſine eorum ſententijs nihil de grauioribus cauſſis quicquam prętor decerneret. Haſtā prætoris ad tribunal prætorium poſſe nō incommodè referri, etiam demonſtratum eſt. Quid igitur obſtat quominus per decemuiros vt haſtę præeſſent conſtitutos, eos intelligamus quinque ſenatores, & quinque Romanos equites, ſine quibus aut exercere haſta poſita, hoc eſt pro tribunali, aut præbere conſilium nequibat prætor? Haſtæ præfuiſſe ſcribit Pomponius decemuiros ſtlitibus iudicandis. Quid hoc quæſo aliud eſt, quàm eorum quæ haſta poſita pro tribunali ab vrbano prætore decernebantur

nebantur

nebantur decemuiros prætori ſententijs ſuis auctores fieri conſueuiſſe? Et ſic quidem non prætor ſolùm, ſed ipſi etiam decemuiri haſtæ vnà cum prætore videri poſſunt præfuiſſe, hoc eſt præpoſiti præfectiq; fuiſſe: videlicet quòd ijs rebus omnibus quæ in diem cognitionum differebantur, expediendis, ſine conſilio, ſine decemuirorum ſubſidio ſolus prætor non ſufficeret. Eoque pertinet quod ſic Ouidius, aut, ſi mauis, Lucanus ad Piſonem ſcribit.

Seu trepidos ad iura decem citat haſta virorum.

Si me rogaueris cur hunc Pomponij locum de centumuirali haſta non intelligam, nimirum vt ea ratione decemuiri haſtæ dicantur præfuiſſe, qua ſcribit Suetonius centumuiralem haſtam decemuiros coëgiſſe: præſertim cùm Martialis ſic etiam ſcripſerit Epig. li. vij.

Hunc miratur adhuc centũ grauis haſta virorum,
Hunc loquitur grato plurimus ore Cliens.

Reſpondeo; primùm haſtæ præeſſe, & haſtam centumuiralem cogere, eadem eſſe, nullis auctoribus idoneis euinci poſſe: Deinde Pomponium auctorem eſſe, eodem tempore decemuiros ſtlitibus iudicandis conſtitutos fuiſſe vt haſtę præeſſent, quo triumuiri capitales & monetales primùm creati ſunt. Epitomator Liuij eo tempore primùm creatos fuiſſe triumuiros capitales refert lib. xj. quo lex

Hortenſia de plebiſcitis lata eſt: hoc eſt, anno ab vrbe condita CDLXVII. Proinde ſi verum eſt decemuiros vt haſtam cogerent centumuiralem creatos fuiſſe, idque ſibi voluiſſe Pomponium, cùm eos vt haſtæ præeſſent conſtitutos ſcriberet, neceſſum eſt igitur eo tempore centumuiralẽ haſtam decemuiros coëgiſſe, quo lex Hortẽſia de plebiſcitis lata fuit; quod tamen falſiſſimum eſt. Teſtatur enim Suetonius, vt centumuiralem haſtam, quam quęſtura functi conſueuerant cogere, decemuiri cogerent, primùm conſtituiſſe diuum Auguſtum. Ergo ante Auguſti tempora, decemuiri haſtam non videntur coëgiſſe centumuiralem; quanto minus ijs temporibus, quibus triumuiri capitales primùm creati ſunt? Aut igitur dicendum eſt, aliud eſſe haſtæ præeſſe, aliud item cẽtumuiralem haſtam cogere; aut certè vehementer hoc in loco lapſum Pomponium, qui id quod Auguſti primùm tempore introductũ fuit, ad ea tempora referre non dubitauit, quo lata fuit de plebiſcitis lex Hortenſia. Nec audiendi ſunt qui primos ab Auguſto conſtitutos eſſe decemuiros ſtlitibus iudicandis arbitrantur. Auctor eſt enim Cicero, ſuis temporibus de libertate decemuiros iudicaſſe. Nam ſic pro Cecinna ſcribit: Cùm Aretinæ mulieris libertatem defenderem, & Cotta decemuiris religionem inieciſſet, decemuiri

cemuiri prima actione non iudicauerunt. Fuiſſe autem hos decemuiros, decemuiros ſtliti bus iudicandis, idem expreſſè his verbis teſta tus eſt Cicero in libris de Orat. Planè duumuirorum iudicium, aut triumuirorum capitalium aut decemuirorum ſtlitibus iudicandis dico nunquam. Et ſanè antiquiſſimum eſſe hunc decemuiratum ex eo etiam cõſtat, quòd decemuiri dicantur in omnibus antiquiſſimis inſcriptionibus STLITIBVS IVDICANDIS. Hinc enim facilè poteſt intelligi, eo tempore creatum fuiſſe hunc magiſtratum, quo pro *litem*, *ſtlitem*, pro *locum*, *ſlocum*, & *ſtritauum* pro *tritauum* Romani dicebant. Admonet etiam Quinctilianus, verbum *Stlitibus*, idem ſignificare quod *ſuper lites*. Et huius quidem rei confirmandæ gratia ſatis erit vnam proferre antiquam inſcriptionem, quam ad hunc modum in ciuitate Romana recenſet Onuphrius: C. PORTIO C. F. QVIR. PRISCO LONGINO C. V. X. VIRO. STLITIB. IVDICAND. ADLECTO INTER QVAESTOR. AB ACTIS SEN. AED. CVR. ADLECTO INTER PRAETOR. PRO CONS. LYCIÆ. PAMPHILIÆ COS. FRATRI ARVALI. Hæc inſcriptio omnes honores illos dignitatéſque quibus in vita functus erat Priſcus Longinus, hoc continet deſcriptas ordine. Fuit Priſcus Longinus decemuir

ſtlitibus iudicandis,hoc eſt in conſilium prætoris, litium vnà cum prætore dirimendarúm gratia, adſcitus:fuit adlectus inter quæſtorios : fuit & ab actis ſenatus : nec illi quoque populi defuerunt ſuffragia,quibus ad curulem Aedilitatem admitteretur. Eoque magiſtratu finito, adlectus inter prætorios, & tandem Lyciæ proconſul factus eſt, & Pamphiliæ conſularis, fratérque Arualis. Nunc videndum eſt qua ratione haſtam coëgerint decemuiri centumuiralem.

De iudicijs centumuiralibus
CAP. XX.

ERANT olim dies conuentus, quibus haſtam centumuiralem ſic videntur coëgiſſe decemuiri, vt ius haberent centumuiros conuocandi. Idque auctor ad Piſonem expreſſit eleganter his verſibus.

Seu trepidos ad iura decem citat haſta virorum,
Et firmare iubet centeno iudice cauſſam.

Et hoc nimirum illud etiam eſt, quod ſcripſit Plinius Epiſt. lib. vj. conſilijs quatuor conſcribi ſolere centumuiros. Plinij verba ſunt hæc : Femina ſplendidè nata, nupta prætorio viro, exheredata ab octogenario patre, intra vndecim dies, quàm ille nouercam ei amore captus induxerat, quadruplici iudicio bona paterna repetebat. Sedebant iudices centum

&

& octoginta (tot enim quatuor conſilijs conſcribuntur) ingens vtrinque aduocatorum & numeroſa ſubſellia præſtantium corona, latiſſimum iudicium, multiplici circulo ambibat. Ex quo loco probari liquidò poteſt, centumuiros ſic a decemuiris olim cogi ſolitos, vt ab ijs conſcriberentur quatuor conſilijs, conſcriptique & ſimul congregati, in conſilia quatuor diſtribuerentur. De quibus conſilijs ſentire viſus eſt Suetonius ſic in Domitiano ſcribens: Ambitioſas centumuirorum ſententias reſcidit: recuperatores, ne ſe perſuaſorijs aſſertionibus accommodarent, identidem admonuit; nũmarios iudices cum ſuo quemque conſilio notauit. Haud dubiè per iudices nummarios centumuiros intelligens, deque centumuirorum conſilijs quatuor planè ſentiens. Poſtquam autem centumuiri in quatuor conſilia diſtributi eſſent, tunc eos in Baſilica Iulia vnà cum decemuiris quatuor adſcendiſſe diuerſa tribunalia, ex Quintiliano conſtat, qui ſic lib. xij. Inſt. orat. cap. v. ſcribit: Certè cùm in Baſilica Iulia diceret primo tribunali, quattuor autem iudicia, vt moris eſt, cogerentur, atque omnia clamoribus fremerẽt, & auditum & intellectum, &, quod agentibus ceteris contumelioſum fuit laudatum quoque ex quattuor tribunalibus memini. Ex quo loco probari etiam poteſt, hæc

quattuor iudicia in vno eodémque loco ſic olim exerceri conſueuiſſe, vt qui primo tribunali diceret, facilè a reliquis exaudiretur. De vna enim eadémq; cauſſa quattuor hæc centumuirorũ tribunalia, ſimul vno tempore cognoſcebant, & iudicabant in vno loco. Idq́; ex Valerio Maximo tam eſt perſpicuum, vt nullis amplioribus opus habeat argumentis. Sic enim de milite quodam lib. vij. cap vij. ſcribit: Cum improbiſſimis enim heredibus de paternis bonis apud centumuiros contendit, omnibúſque non ſolùm conſilijs ſed etiam ſententijs ſuperior diſceſſit. Idque etiam illud eſt quòd de diuiſis tribunalibus, varijſque iudicum ſententijs Papinianus ſcribit. cap. lxxvj. De leg. ij. Nec alio referri poteſt, quod ſic ad Cottam ſcripſit Ouidius lib. iij. de Ponto.

Vtq́ fui ſolitus, ſediſſem forſitan vnus

De centum iudex in tua verba viris.

Hinc etiam eſt quòd centumuirale iudicium fuerit olim appellatum iudiciũ quadruplex. Plinius Epiſt. lib. iiij. Proximè cùm apud centumuiros in quadruplici iudicio dixiſſem, ſubit recordatio egiſſe me iuuenem æquè in quadruplici. Ecce non ait in quattuor iudicijs ſe Plinius dixiſſe, ſed in iudicio quadruplici, hoc eſt, in eo iudicio, quod ex quattuor conſilijs,

ſilijs, ex quattuor diuerſis tribunalibus conſtabat. Erat etiam prætor qui centumuiralibus præſidebat: cuius meminit idem Plinius Epiſt. lib. v. ſic Rufo ſuo ſcribens: Hoc facto Nepotis commotus prætor, qui centumuiralibus præſidebat, deliberaturus an ſequeretur exemplum inopinatum, nobis otium dedit. Hunc prætorem fuiſſe prætorem vrbanum, ex eo eſt euidentiſſimum, quòd vrbanus prætor apud centumuiros faceret poſtulantibus litigandi poteſtatem, vt ex Valerio dilucidè probatum eſt ſuo loco. Non eſt enim veriſimile alium prætorem feciſſe poſtulantibus huiuſmodi poteſtatem quàm cum qui iudicijs centumuiralibus præſidebat. Ceterum in præſidendo, illud etiam obſeruaſſe viſus eſt prætor, vt medius ſederet inter iudicum conſilia quattuor. Sic, ni fallor, vt a dextra parte duo poſita eſſent diuerſa tribunalia, & totidem a parte ſiniſtra. Eoque non dubium eſt quin reſpexerit Quinctilianus, cum partes centumuiralium in duas haſtas diuiſas eſſe ſcriberet Inſt. orat. lib. v. cap. ij. Illud enim ſic eſſe videtur intelligendum, vt haſtæ in omnibus iudicijs centumuiralibus, duæ, hoc eſt vna centumuiralis, & altera prætoria ſiue decemuiralis, ponerentur. Huc etiam viſus eſt Marcellus reſpexiſſe, cùm ita ſcriberet:

Si pars iudicantium de inofficioſo teſtamento, contra teſtamentum, pars ſecundùm id ſentẽtiam dederit, quod interdum fieri ſolet, humanius erit ſequi eius partis ſententiam, quæ ſecundùm teſtamentum pronuntiauit. cap. x. de inoffic. teſt. Sic enim hic Marcelli locus accipiendus eſt: Si pars vna centumuiralium (hoc eſt, duo conſilia) contra teſtamentum, & altera pars (hoc eſt, duo alia conſilia) ſecundùm teſtamentum pronũtiauerint, quia pares ſententiæ ſunt, quid faciendum eſſet dubitabatur, & tandem fuiſſe videtur definitum, ſequendam eſſe eius partis ſententiam, quæ ſecundùm teſtamentum pronuntiauit. Certè quia ſic Epiſt. libro vndecimo, Seneca ſcribit: Reus ſententijs paribus abſoluitur, & ſemper quicquid dubium eſt, humanitas inclinat in melius. Porrò hæc duo conſilia centumuiralia quibus ſecundùm teſtamentum pronuntiatur, viſus eſt conſilia duplicia Quinctilianus appellaſſe. Sic enim lib. xj. cap. j. ſcribit: Succurret etiam ſi apud alios iudices agetur, vt in ſecunda aſſertione, aut in centumuiralibus iudicijs duplicibus parte victa. Per duplicia enim iudicia duo illa centumuirorum conſilia intelligit Fabius, quibus altera pars victa eſt, nondum re controuerſa ad alia duo conſilia tranſlata. Ea profectò ratione qua ſic Æneid. lib. j. ſcripſit Virgil.

Et duo

—— *Et duplices tendens ad ſidera palmas*
Talia voce refert.

Admonet enim Seruius *Duplices* pro *Duas*, in hoc loco ſecundùm morem antiquum poſitum eſſe. Et hinc etiam intelligimus, quo ſenſu ad præiudicia partes traxerit centumuiralium idem Quinctilianus, in d. cap. ij. Quandoquidem enim tertio modo præiudicium dicatur, cùm de eadem cauſſa pronuntiatum eſt; certè abſurdum non eſt, ad hanc præiudicij ſpeciem cauſſas trahere centumuirales. de ijs enim quatuor iudicijs diuerſis ſolet pronuntiari. Ceterùm ſi formam iudiciorũ centumuiralium conſideres, magis eam ad publicorum quàm ad priuatorum iudiciorum ordinem intelliges inclinare. Eaque ratione a priuatis iudicijs cauſſas centumuirales viſus eſt Plinius diſtinxiſſe Epiſt. lib. vj. Interuenit, inquit, acribus illis & erectis frequens neceſſitas computandi, ac penè calculos tabulámque poſcendi, vt repentè in priuati iudicij formam, centumuirale vertatur. Et Quinctilianus lib. v. cap. x. Proprium eſt, inquit, illud cauſſæ quod Amphictyones iudicant, vt alia apud centumuiros, alia apud iudicem priuatum in ijſdem quæſtionibus ratio ſit. Nec id etiam ignoraſſe viſus eſt Iuſtinianus, cùm ita ſcribit: Magnitudo & auctoritas centumuiralis iudicij non patiebatur per alios tramites

viam hereditatis petitionis infringi.cap.fi.C. de petit. hered. Per magnitudinem haud dubiè magnificam intelligens centumuiralis iudicij formam. Ad quam formam referri etiam debet quod ſic Cicero pro Cecinna ſcribit: Ornatè & copioſè L. Craſſus eloquentiſſimus, paulò antè quàm nos in forū venimus, iudicio centumuirali hanc ſententiam defendit: & facilè, cùm contra eum prudentiſſimus homo Q. Mutius diceret. Nec aliò referendum eſt quòd ad hunc modum Quintilianus ſcribit libro quarto, capite primo. Quibuſdam in iudicijs, maximeque capitalibus, vt apud centumuiros, ipſi iudices exigunt ſolicitas & accuratas actiones, contemnique ſe niſi in dicendo etiam diligentia appareat, credunt, nec doceri tantùm, ſed etiam delectari volunt. De quibus autem rebus centumuiri iudicauerint, optimè explicat Cicero de Orat.lib.j. Nam volitare, inquit, in foro, hærere in iure, ac prætorum in tribunalibus iudicia priuata magnarum rerum obire, in quibus ſæpe non de facto, ſed de æquitate & iure certetur, iactare ſe in cauſſis centumuiralibus, in quibus vſucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluuionum, circumluuionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, ſtillicidiorum, teſtamentorum ruptorum aut ratorum, ceterarúmque

rerum

rerum innumerabilium iura verſentur, cùm omnino quid ſuum, quid alienum, quare denique ciuis an peregrinus, ſeruus an liber quiſpiam ſit, ignoret, inſignis eſt impudentiæ. Hactenus Cicero. De inofficioſo teſtamento, deq; alijs hereditarijs controuerſijs centumuiros cognouiſſe, præter Cicer. & Iuſtinianũ, teſtatur etiã expreſſè Sceuola cap. xiij. & xvij. de inofficioſo teſta. Eoq; nõ dubium eſt quin reſpexerit diuus Hieronymus, cùm ſic ſcriberet Epiſt. lib. ij. Liberatus & mundus a periculo, & hereditariæ vel centumuirales cauſſæ de Barathro erutæ, quod hic forum negligens ſe ad eccleſiam tranſtulit. Hunc enim locum ſic arbitror intelligendum eſſe, quaſi ſic ſcripſiſſet Hieron. *Hæreditariæ, vel aliæ centumuirales cauſſæ.* Certè quia ſic ſcriptum apud Iulium Paulum repperi Sent. lib. v. tit. xvj. Iudex tutelaris, itémque centumuiri, ſi aliter de rebus hereditarijs, vel de fide generis inſtrui non poſſunt, poterunt de ſeruis hereditarijs habere quæſtionem. Accedit huc etiam quod ſic libro ſeptimo, capite quinto, Quinctilianus ſcribit: Sed nonnunquam etiam reus hîc totius ſummam conſtituet, ſi exheredatum a ſe filium pater teſtatus fuerit elogio, propterea quòd is meretricem amauerit. Nam omnis hîc quæſtio, an huic delicto pater debuerit ignoſcere, & centumuiri tribuere

debeant

debeant veniam. Idem Quinctilianus ſic etiã lib.iij. cap. xij. ſcribit: Vt cùm apud centumuiros poſt alia quæritur vter dignior hereditate ſit. Et hæc quidem hactenus de iudicijs centumuiralibus. Nihil aliud nunc reliquum eſt, quàm vt de veteri ſententiarum pronuntiatione pauca dicamus.

De ſententiarum pronuntiatione qua prætores Romæ, & in prouincijs præſides vti plerunque conſueuerunt.

CAP. XXI.

PRAETORES Romæ, & in prouincijs præſides aut proconſules, pronuntiare de tabella ſententias plerunque ſolent. Idque omnium optimè nos docet Apuleius Florid. lib. j. his verbis: Præco cum proconſule & ipſe tribunal adſcendit, & ipſe togatus illic videtur, & quidem perdiu ſtat, aut ambulat, aut plerunque contentiſſimè clamitat. Enimuero ipſe proconſul moderata voce, rarenter & ſedens loquitur, & plerunque de tabella legit. Quippe pręconis vox garrula, miniſterium eſt; proconſulis autem tabella ſententia eſt, quæ ſemel lecta, neque augeri littera vna, neque autem minui poteſt, ſed vtcunque recitata, ita prouinciæ inſtrumento refertur. Hæc Apuleius. Quibus conſentaneum eſt illud Auguſtini in Ser. de ſancto Cypriano martyre: Cùm enim Galerius

Maximus

Maximus decretum ex libello recitaſſet; THASCIVM CYPRIANVM GLADIO ANIMADVERTI PLACET; reſpondit ille, *Deo gratias.* Tertullian. in Apolog. Denique, inquit, quid de tabella recitatis illum Chriſtianũ, cur non & homicidam? Morem hunc ſententiæ ex libellis pronuntiandæ ipſos etiã datos iudices obſeruaſſe, docet euidenter Seneca, de benef. lib. iij. De quibúſdam, inquit, etiam imperitus iudex dimittere tabellam poteſt, vbi prolatis cautionibus controuerſia tollitur. Eoque referendus etiam eſt ex ſeptimo Iuſtinianei Codicis libro huiuſmodi titulus: *De ſententijs ex periculo recitandis.* Qui quidem titulus cùm non ſatis conſtaret periculum pro libello interdum veteres poſuiſſe, planè fuit a doctis viris ſic immutatus, vt pro *periculo*, paſſim *libello*, reponeretur. At poſtea quàm periculum nihil eſſe aliud in hoc titulo quàm libellum, acutiſſimi ingenij vir & meritò ante alios excellens Iacobus Cuiacius docuiſſet, iterum lectionem illam veterem iamdudum repudiatam amplecti, ac velut poſtliminio ad ſedes priſtinas reuocare viri docti optimo iure conati ſunt. Teſtatur Feſtus, *periculatus ſum*, Catonem poſuiſſe in ea oratione, quam ad lites cenſorias ſcripſit. Fortaſſis pro eo quod eſt, *commentatus ſum*, vel *libello complexus*. Eſt enim periculum libellus. Eoque ſenſu pericu-

lum

lum accepiſſe Paulus videri poteſt, de aduerſario diſſerens periculo denuntiante, hoc eſt libello. cap. xx. in princ. quod vi aut clam. Huiuſmodi enim libellum, ſi is cui denuntiatur, fraude ſua, dolóue malo non receperit, videtur vtique conſecutus quo minus prohibeatur, non autem omnino prohibitus. Et ſic iudices tam minores quàm maiores, quas ex libello ſiue tabella ferunt ſententias, rectè eas recitare ex periculo dicebantur. In qua quidem recitatione obſeruari etiam ſolet, vt quæ iudices cognouiſſent, ea non eſſe facta, ſed facta videri pronuntiarent. cap. xx. De his qui not.inf.cap.xxj.§.j.De recept. arb. Ad quem morem viſus eſt etiam Valerius reſpexiſſe, li. vj. ca. ij. At is, inquit, iure eum cęſum videri reſpondit. Et Tacitus Annal. lib. xiiij: Pronuntiemus vltro, dominum iure cæſum videri. Auctor eſt Cicero, iudices olim cùm ſententiam pronuntiarent, addere ſolitos, SI QVID MEI IVDICII EST. Sic enim li. ij. De finib. ſcribit: Priuatarum litium iudices ſumus: nihil enim poſſumus iudicare, niſi quod eſt noſtri iudicij: in quo fruſtra iudices ſolent addere cùm ſententiā pronuntiant. *Si quid mei iudicij eſt.* Et hinc quidem non dubito quin traxerit originem ea ſententiarum concipiendarum ratio, qua videri quid, aut non videri factum, datum, promiſſúmue, & ſic deinceps,

iudi-

iudices pronuntiabant. Siquidem verbum *videri*, nihil aliud in ſententijs illis ſignificabat, quàm illa vetus formula, *Si quid mei iudicij eſt*. Et idcirco ſimul atque in vſu eſſe deſijſſet illa formula, ſic iudices ſententias concepiſſe, vt non eſſe, ſed videri quid eſſe pronuntiarent, omnino ſit mihi veriſimile.

BIBLIOTECA ROMA VITTORIO EMANUELE

ERRATA SIC CORRIGITO.

Pag.	Verſ.	
12.	24.	*ianuam*
23.	7.	*deſcribendæ.*
24.	19.	*is quoque*
33.	28.	*curulis*
34.	16.	*Plautus*
35.	27.	*cognitionum*
59.	4.	*interpretatus*
66.	2.	*modum*
71.	19.	*toris vrbani*

BRVGIS FLANDROR.
EXCVDEBAT HVBERTVS
GOLTZIVS IX. KAL. MART.
ANNO M.D. LXV.